

Cumhuriyet Halk Partisi Oylarının Birikimli Düzey Analizi ve Türkiye’de Merkez Solun Seçim Coğrafyasının İncelemesi

Arda Can Kumbaracıbaşı*

Özet: 2002 genel seçimleri, mevcut partilerin tümünün büyük ölçüde zayıflamasına yol açmıştır ve Türk politikası için bir dönüm noktası olma niteliği kazanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldikten sonra Türkiye’yi yeni bir dönüşüm sürecine sokmuştur. Terazinin diğer kefesinde ise seçimlerden nispeten başarıyla çıkan tek muhalefet partisi vardır: CHP. İzleyen on yıl içinde partiler arası güç dengesinde bir değişim gerçekleşmemiştir. Bu makale, 1950’lerden bu yana CHP’nin seçim ortamını birikimli düzeyde (aggregate level) analiz ederek, partinin ve merkez solun politik dinamiklerini incelemekte ve bu yolla bir çok bilimsel yayında ortaya atılmış savların geçerliliğini istatistiksel regresyon analizleriyle test etmektedir. Ayrıca makalede, günümüzde geçerli olan egemen iki partili modelin yeniden tasarılanmasına ilişkin sorulara yanıtlar aranmaktadır.

Anahtar sözcükler: Türk siyaseti; türkiye seçimleri; türk siyasi partileri; CHP (Cumhuriyet Halk Partisi); seçim coğrafyası; türk parti sistemi.

The Cumulative Level Analysis of the Votes of the Republican People's Party and the Review of the Electoral Geography of the Central-Left in Turkey

Abstract: The 2002 general election marked a turning point in Turkish politics, resulting in a massive overhaul of the party system, which weakened all existing parties tremendously. In this context, the newly formed AKP rose to power, launching Turkey into a new era of transformation. On the other end of the scale was the only opposition party that emerged rather successfully from the election: the CHP. Throughout the decade that followed, the balance of power did not alter. This article aims to analyze the political dynamics that surround the CHP by constructing an aggregate level analysis of its electoral environment since the 1950s in order to answer some of the questions relating to the redesign of the staunch dominant two-party model that currently prevails.

Key Words: Turkish politics; turkish elections; turkish political parties; the CHP (Cumhuriyet Halk Partisi - Republican People’s Party); electoral geography; turkish party system.

Türkiye’de 1980 sonrasında siyasi yapının değişiminde iki önemli tarih ve olay rol oynamıştır. Birincisi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesidir. İkinci değişimi tetikleyen etken 2002 yılındaki genel seçimlerin sonucudur ve en az 1980 darbesi kadar etki yaratmıştır. 1980 yılında ordu, 1970’lerin sonundaki siyasi

* Yrd.Doç.Dr., Bamberg Graduate School of Social Sciences (BAGSS),Feldkirchenstrasse 21, F314Otto-Friedrich University, 96045 Bamberg/Almanya.

kargaşa ortamına son vermek hedefiyle devlet yönetimine el koymuştu. Askeri darbenin gerekçesi, dönemin hükümetlerinin yetersizlikleri, zayıf dış politika uygulamaları ve aşırı siyasi kutuplaşmaların önlenemeyen yükselişiydi.

2002 öncesinde ise siyasi sistemi etkileyen temel sorunlar ekonomiye ilişkindi. Yüksek cari açık, artan dış borç, bütçe açığı, işsizlik, enflasyon gibi ciddi ekonomik olumsuzluklar 2001 yılının sorunlarını aşırı derecede ağırlaştırmıştı. Böyle kritik bir dönemde cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki siyasi bir tartışmanın, ekonomik durumun kritik aşamada olduğunu ima eden ifadelerle gündeme düşmesi bardağı taşıran son damla gibi Türkiye'nin yaşadığı en büyük ekonomik krizlerden (bkz. Şenses, 2003; Tunç, 2003) birinin patlak vermesine neden olmuştur. Borsanın çöküşü krizi derinleştirince, güven yitiren hükümet devalüasyon kararı alarak Türk lirasının değerini düşürmek zorunda kalmıştır. Kriz sonuçta, kitleleri en çok etkileyen işsizliği ve gelir dağılımı dengesizliğini arttırmıştır.

1980 askeri müdahalesi demokrasiyi sekteye uğratmış; ayrıca, sisteme pek çok değişiklik getirmiştir. Öncelikle yeni bir anayasa yürürlüğe konmuş, siyasi partilere ve seçimlere yönelik yasal düzenlemelere gidilmiş, tek meclis düzenine geçilmiştir. Ayrıca mevcut siyasi partiler kapatılmış, liderleri siyasetten men edilerek partiler sisteminde yeni bir başlangıç hedeflenmiş, ayrıca dernek faaliyetleri durdurulmuştur. Askeri yönetim, ulusal düzeyde yüzde 10'luk seçim barajı uygulaması getirmiş, cumhurbaşkanı yetkilerini artırmış, üniversite öğretiminin yakından denetlenmesi için Yüksek Öğretim Kurulu'nu (YÖK) kurmuştur. Kısaca, ülkenin tüm siyasi sistemi değiştirilmiş ve bu değişiklik de demokrasiyi ilerletmek adına yapılmıştır. Ordu, bir yandan da 'Türk-İslam Sentezi'ni' (bkz. Şen, 2010; Yeşilada ve Rubin, 2010) yeni bir kültür rehberi olarak benimsemiş ve toplumun kutuplaşmış cephelerini gelenekçi bir değer yargısı sistemi altında yeniden bir araya getirmeye çalışmıştır.

Ancak ordunun demokrasi vizyonu derinlikten yoksundu ve yalnızca kısa vadeli sorunları çözmeyi hedefliyordu. Bu vizyon, uzun vadede, bugün bile gözlemlenebilen sonuçlar doğurmuştur. Yeni müfredat ve eğitim sistemi, yeni kuşakları apolitik kılmayı hedeflemekteydi. Sivil toplum örgütlerine (STK) getirilen kısıtlamalar ise, demokratik bir kültürün gelişimini sekteye uğratmıştır. Bir tavsiye ve danışma organı olarak kurulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ise varlığını, izleyen yıllardaki hükümetlerin karar süreçlerinde, kuruluş amacının çok üzerinde, yoğun biçimde göstermiştir. 1980 öncesinin siyasi partilerinin kapatılmaları, ama 1987 yılında yeniden açılmalarına izin verilmesi ise, merkez sağ ve merkez solda çok sayıda partinin kurulmasına ve oyların bölünüp merkezin parçalanmasına yol açmıştır. Bu da, düşük oy oranına sahip marjinal partilerin işine yaramıştır. Askeri rejimin amacının ideolojik cepheleri ortadan kaldırmak olmasına karşın, bu girişim parti sisteminin zayıflaması sonucunu yaratmıştır (Çarkoğlu, 2007: 257). Darbenin ardından yeni partilerin kurulmasıyla

birlikte, merkez sağın tabanı erimeye başlamış ve aşırı milliyetçi ve İslamcı partiler kendi tabanlarını genişleterek, 1990’ların sonunda Türkiye tarihinin en büyük ideolojik topluluğunu oluşturmuştur (Çarkoğlu, 2000: 154). Bu duruma bir de yüksek seçim barajı eklenince, seçimler, çoğulcu sistemlerde görülen sandalye dağılımı orantısızlığını andıran sonuçlar yaratmaya başlamıştır. Dahası, seçim barajı gibi önlemler, yeni partilerin (özellikle de partilerinden ayrılanların kurduğu çok sayıda küçük partinin) siyaset sahnesine çıkmasını ve parti sistemini daha da fazla parçaya bölmesini engelleyememiştir. Yeni partilerin kurulmasının iki nedenden kaynaklandığı söylenebilir: Birincisi, eski partiler yasaklandıkları için yeni partiler onların yerlerini doldurmayı amaçlamıştır. İkincisi, Türk partileri ve siyasetçileri arasında işbirliği, ‘geleneksel olarak’ gayet düşük düzeyde olduğu için, söz konusu dönemde de liderlerin popülist politikaları ve otoriter eğilimleri nedeniyle rekabet ve güç çekişmeleri sıklıkla yaşanmış ve ayrılıklara yol açmıştır. Parti sisteminin parçalanması, parti sayısının artması, yüzde 10’luk seçim barajı, seçim bölgeleriyle olan bağların zayıf olması, seçmenlerin akıllarını karıştırmış ve tercih edilen partilerin sürekli değişmesine yol açmıştır. Toparlamak gerekirse, 1980 darbesi, parti sistemi üzerinde büyük bir etki yapmış ve demokrasinin doğal akışını sekteye uğratmıştır. Darbenin yarattığı etkiler, 1990’ların başlarında İtalya’da yaşanana benzer bir parti sistemi krizine neden olmuştur (bkz. Morlino, 1996).

İlginç olan, 2002 genel seçimlerinin de siyaset sahnesinde en az 1980 darbesi kadar güçlü etkiler yaratması, ama bunu demokrasiye kesintiye uğratmadan ya da demokrasi karşıtı unsurları kullanmadan yapmasıdır. Seçimler, parti sisteminin tümüyle değişmesi ile sonuçlanmıştır. Büyük partiler siyaset sahnesinden neredeyse tümüyle silinmişler, yeni partiler hızlı bir başarıya ulaşarak, aniden yayılacak daha geniş etki alanı bulmuşlardır. Kurulalı daha bir yıl olmayan Adalet ve Kalkınma Partisi, seçim sisteminin özelliği sayesinde, önemli ölçüde artan sandalye sayısı ile, meclis çoğunluğuna sahip iktidar partisi konumuna gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, kendisinden önce hükümete gelmiş partilerin yetersizliklerini yinelememek için hızlıca dönüşmek ve uyum sağlamak zorunluluğu ile yüzyüze gelmiştir. Böylece siyasi sisteme bir tür istikrar kazandırabileceği ileri sürülüyordu (partilerin uyum sağlaması konusu için bkz. Lipset ve Rokkan, 1967; Mair, 1997). Mecliste temsil edilen ikinci parti olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 12 Eylül döneminde kapanması göz ardı edilecek olursa, aslında cumhuriyetin en eski partisi olmasına karşın, bir önceki dönemde meclis dışında kalması nedeniyle, o dönemde yeni bir parti gibi algılanmıştır. Önceki dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) temsil edilen beş parti ise seçim barajının altında kalmıştır.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, Türkiye’de kesintiye uğramayan bir parti devamlılığı (*party continuity*) geleneğinin varlığı ve yeni partilerin tam anlamıyla ‘yeni’ olarak düşünülmemesidir. Partilerin kapatılma-

sıyla, darbelerle ve siyasi yasaklarla sık karşılaşıldığı için, yeni partiler çoğunlukla kapatılan partinin devamı olarak görülmüştür. Yeni isimler alsalar bile, kendilerinden önceki partinin örgüt yapısını benimsemişler ve onların destek gruplarına hitap etmişlerdir. Bu özelliğin geçerli olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi de, 2002'den sonra güçlü taban desteği sayesinde süregelen bir başarı yakalamış; CHP ise, izleyen iki genel seçimde de ikinci parti olmuştur. Bu çerçevede, bazı uzmanlara göre (Çağaptay, 2002; Hale, 2008; Heper, 2005; Özbudun, 2006; Sayarı, 2007) 2000'li yıllar Türk siyasetinde, Sartori'nin (1976) sözleriyle 'iki partili sisteme' doğru olası bir kaymayı simgeleyen bir 'yeniden yönelim' sürecini temsil etmektedir. 'İki partili sistem' içerisinde diğer partilerin şansları çok düşüktür ve taktiksel oy kullanma olgusu çok yaygındır. Ne var ki, son seçimlere ve CHP'nin Adalet ve Kalkınma Partisi'ne üstün gelmekteki başarısızlığına bakılarak, Türk parti sisteminin 'iki partili sistemden' ziyade, aslında 'egemen parti sistemine' (yönetimin bir partiden diğerine devretmediği sisteme) dönüştüğü söylenebilir.

'Egemen parti sistemi', özellikle gelişme sürecindeki demokrasiler söz konusu olduğunda, uzun vadede demokrasi açısından zararlı olabilmektedir. Ayrıca, karar süreçlerinde belli bir istikrar ortamı yaratmış gibi görünse de temsil ve denetim mekanizmalarına ciddi zararlar verebilmektedir. Ayrıca, bir parti sisteminin yerleşmesi ve tüm kurumlarıyla çalışır hale gelebilmesi için partilerin istikrarlı örgütsel yapıları kurmaları ve derinlemesine kurumlaşma ve olgunlaşma süreçleri geçirmeleri gerekliliği de vurgulanmalıdır. Bu, Türkiye'de gerçekleşmemiştir. Partiler, yeterli biçimde işleyen iç demokratik mekanizmalardan yoksundur; denetim, şeffaflık, bilgi erişimi ve sorumlu tutulabilirlik konularında eksiklikler vardır; merkezileşme, lidere bağımlılık ve seçim kırılganlığı (*electoral vulnerability*) ise yoğundur. Patronaj, klientelizm ve popülizm, parti siyasetinin özelliklerindedir ve parti liderlerinin uzun süre siyasette kaldıkları görülmektedir. Parti içi demokrasinin ve parti yapılarında istikrarın yokluğu, parti yapılanmasını sıkı sıkıya elinde tutan elit grup/lider hegemonyasına yol açmakta, bu da karizmatik liderin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra partinin bir daha toparlanamamasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda, parti sisteminin, hâlâ 1990'larda ortaya çıkan krizi yaşadığı, ama bunun işaretlerinin önceki dönemlerdeki kadar net görünmediği söylenebilir. Bu da, parti sistemi değişiminin, oy dalgalanmalarının ve oyların bir partiden diğerine yoğun biçimde kaymasının gelecekte yine görülebileceği anlamına gelmektedir.

Yukarıda dile getirilen etmenler ışığında, 1980'lerde sistemde yapılan değişikliklerin bugün bile Türkiye'nin parti sistemini ve seçim politikalarını etkilediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. 2002 seçimlerinde, merkez sol CHP çatısı altında, merkez sağ (ve belli ölçüde aşırı sağ) ise Adalet ve Kalkınma Partisi çatısı altında toplanmış, böylece askeri darbenin neden olduğu ayrışmalar ortadan kalkmıştır. Geldiğimiz noktada şunu vurgulamak gereklidir: Seçimler, Tür-

kiye’deki siyasi tercihleri açık biçimde yansıtmakta ve partilerle özdeşleşme, sadakat ve ideolojik bağlar bu tercihlerin oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Bir arz-talep modelinden bakılır (Morlino, 1996) ve partiler arz, seçmenler de talep tarafına konulursa, partiler ile seçim bölgelerindeki destekçileri arasındaki etkileşimleri ve bağları incelemek büyük önem kazanacaktır. Türkiye’de ‘seçim coğrafyası’na ilişkin birikimli düzey (*aggregate level*) analizler; anket çalışmaları ve özgün düzey (*individual level*) analizlere oranla daha az olduğundan ve 2002 sonrasında CHP, pazarlık gücü (*bargaining power*) bulunmasına, ayrıca iktidar alternatifi ve potansiyel koalisyon ortağı olmasına karşın Adalet ve Kalkınma Partisi’nden daha az incelendiği için, bu makalenin ana amacı, CHP’nin ve daha genel olarak merkez solun arkasındaki desteğin coğrafi dağılımını ve seçim coğrafyasındaki devamlılığı incelemektir.

Literatür ve Veriler

Bu makaleyle ilişkili kaynaklar bütününe kategorilere ayırırken, parti sistemleri, seçimler ve partiler hakkındaki teoriler (Bartolini, 2002; Campbell vd., 1954; Caramani, 2004; Cox, 1987; Felsenthal ve Machover, 1998; Gunther vd., 2002; Hirschman, 1970; Hotelling, 1929; Katz ve Mair, 1994; Key, 1955; Kirchheimer, 1966; Kitschelt, 1989; Laver ve Benoit, 2003, 2006; Lewis-Beck ve Paldam, 2000; Lijphart, 1994; Michels, 1962; Ostrogorski, 1962; Panebianco, 1988; Pedersen, 1979; Przeworski, 1975; Rae, 1967; Sartori, 1976; Strøm, 2000; Ware, 1996; Wolinetz, 1988); Türk siyasetine dair klasik araştırmalar (Akgün, 2001; Aleskerov vd., 2000; Bulutay ve Yıldırım, 1969; Çarkoğlu, 1998; Erder, 1996, 1999, 2002; Ergüder, 1980-81; Esmer, 2002; Heper ve Landau, 1991; Kalaycıoğlu, 1994; Mardin, 1973, 1989; Tachau, 2000); son yirmi yılın siyasi gelişmeleri (Cizre, 2008; Esmer, 2007; Gençkaya, 2002; Heper ve Sayarı, 2012; Kemahlıoğlu, 2012; Kumbaracıbaşı, 2009; Özbudun, 2000; Rubin ve Heper, 2002; Sayarı ve Esmer, 2002; Turan, 1991; Yeşilada ve Rubin, 2010); Türk merkez soluna dair araştırmalar (Ayan, 2010; Ayata ve Güneş-Ayata, 2007; Çarkoğlu, 2007; Ciddi, 2008; Demirtaş-Bagdonas, 2008; Göle, 1997; Güneş-Ayata ve Ayata, 2002; Onar, 2007; Shankland, 2003; Tosun vs Tosun, 2008; Uslu, 2008) ve son seçimlerin analizleri (Akarca ve Tansel, 2002; Başlevent vd., 2005; Çağaptay, 2002; Çarkoğlu, 1997a, 1997b, 2000, 2002a, 2002b; Çarkoğlu and Kalaycıoğlu, 2007; Connelly, 2003; Erişen, 2013; Esmer, 1995; Hale, 2008; Kalaycıoğlu, 1999, 2008; Rose, 2008; Sayarı ve Hasanov, 2008; Şekercioğlu ve Arıkan, 2008; Tachau, 2002; Tuncer, 1995, 1999, 2002, 2003) gibi ana başlıklar kullanabiliriz. Bu başlıklar altında yer alan çalışmalar, Türk parti sistemini ve seçimleri anlamak için gerekli temeli sağlamaktadır. Bu çalışmalarda sunulan önemli savların bir bölümü, sosyal ayrımlar, bölünmeler, kutuplaşmalar gibi sosyolojik görüşlerle; özdeşleşme, çözülme, oy kayması gibi seçim karakteristikleriyle ve Türk siyasetindeki demokratikleşme sorunlarıyla

ilgilidir. Seçimlere yönelik incelemelerinin büyük çoğunluğu ise, anket sonuçları ve seçim davranışına dair çözümlerdir.

Bu makale, söz konusu kaynaklardan da yararlanarak, Türkiye’deki merkez solun seçim dokusuna ilişkin daha bütünsel bir tablo çizmeyi ve yazarın oluşturduğu veri kümesine dayanarak birikimli düzey (*aggregate level*) analizleriyle önceki araştırmalarda varılan sonuçları test etmeyi hedeflemektedir. Söz konusu veri kümesi, 1950 seçimlerinden beri seçim bölgelerindeki parti oy yüzdelerini ve katılım oranlarını içermektedir. GSYH değişkenleri ve ideolojik yelpazede benzer konumlarda yer alan partilerin ideolojik gruplaşmalarına dair veriler de yine bu kümeye dâhildir. Çalışma kapsamındaki çözümler, söz konusu verileri kullanarak, lineer regresyon dağılım grafikleri yoluyla parti verilerini karşılaştıracak ve ulusal ortalamaları aştıkları seçim bölgelerini değerlendirecektir. Bu çerçevede amaç, merkez sol partiler ve seçimler arasında makro ölçekte kıyaslamalar yapmak; desteğin devamlılığını, değişimlerini, örüntülerini, dağılımlarını ve kaymalarını tanımlamak; parti ‘seçim kaleleri’ni, bölgesel bazda oy eğilimleri ile tercihlerini ve seçim kırılma durumlarını saptamaktır. Seçim coğrafyasını incelemek, partilerin destek tabanlarını nasıl genişlettiklerini ya da bir başka partinin tabanına nasıl hitap ettiklerini görmek için bir fırsat oluşturacaktır. Elimizdeki veri kümesi, seçim bölgesi bazında verileri de içerdiği için, partilerin yalnızca belli bölgelerde mi desteklendiğini, yoksa kalelerinin ötesindeki bölgelerden de mi destek aldığını anlamamızı sağlayacaktır. Bir partinin yalnızca belli bölgelerde başarı kazanıyor olması, söz konusu çekirdek destek bölgeleri dışındaki seçim kırılma durumu düzeylerini gösterecektir. Türkiye’deki (yukarıda da söz konusu edilen) oy kayması derecesini göz önünde bulunduracak olursak, dış bölgelerin fazlalığı partiler için daha büyük kırılma anlamına gelecektir. Son olarak, elimizdeki veri kümesi, güven aralıkları ve frekanslara dayalı kalıplar üzerinden ‘aykırı değerleri’ (*outlier*) inceleyecek ve ‘*r-kare*’ kullanarak seçim dokusundaki düzensizliklerin yorumlanmasına olanak sağlayacaktır. Makro düzey göstergeler, seçmen davranışı ya da kişisel tercihlere dair ‘çapraz-düzyen’ (*cross-level*) çıkarımlar yapmaya ne yazık ki olanak tanımamaktadır. Ama söz konusu araştırmalar ve anket sonuçları üzerinden gerçekleştireceğimiz analiz, taktiksel, ideolojik, ekonomik (Powell ve Whitten, 1993) ya da protesto amaçlı oy verme trendleri gibi seçmen tercihlerini etkileyen etmenleri değerlendirmeye ve seçim bölgelerinin yapılarına, göç olgusuna, nüfusa ve diğer demografik özelliklere dayalı seçmen desteğini yorumlamamıza olanak tanıyacaktır.

Şerif Mardin’in kuramsal literatüre kattığı merkez-çevre yaklaşımı, Türk partilerini ve sistem içindeki rollerini gayet iyi tanımlamaktadır. Böylesi bir analoji, parti-seçmen ilişkilerini sosyolojik ölçekte tanımlamamıza yardımcı olmakla kalmamakta, seçim coğrafyası üzerinde gerçekleştirdiğimiz analizleri tamamlayıcı bir rol de oynamaktadır. İlk aşamada, bu analojiyi bir partinin devlet bürokrasisi içinde gerçekleştirdiği dönüşüm düzeyini ölçen bir araç olarak

düşünebiliriz. Partiler, devlet yapılarına ne denli uyum sağlarsa merkeze de o denli yaklaşırlar. Merkeze geldiklerinde, kırsal yerleşimlerden uzak kalmış elit/çekirdek kadro karakteristiklerini taşıyan sistem partilerine dönüşebilirler. Sistem partileri, devlet kurumları içinde kendi elit tabakaları düzeyinde ağlar ve kanallar oluşturup görevde kalma sürelerini uzatmaya yönelik tasarruflarda bulunurlar; çevre partiler ise, seçmenlerle sağlam bağlar kurmak için harici ağlardan yararlanırlar. Merkezin büyük düş kırıklığı yarattığı ve kendi kaderine terk edilmiş yörelerin bol olduğu ülkelerde, çevre partilerin seçim zaferi kazanma şansları da yüksek olmaktadır. İktidara gelen partilerin en büyük sorunu, çevre partisi kökeninden gelseler bile, sistem partisine dönüşmelerine yol açan güçlü etkiler altında kalmalarıdır. Ulaşım ve iletişim ağlarına kolay erişimi olan kent- sel bölgeler ile uç kırsal bölgeler arasındaki bölünmelerin (seçim bölgeleri ve desteklenen partiler bazında) son derece belirgin özellikleri bulunmaktadır. Son yıllarda partiler, oy kazancını azamiye çıkarmak için karmaşık teşkilatlanmayı ve kapı kapı dolaşarak oy istemeyi kapsayan yöntemlerle daha çok seçmene ulaşmayı hedefleyen ‘seçime yönelik uzmanlaşmış’ (*electoral-professional*) stratejiler benimsemişlerdir (Panebianco, 1988). Bu nedenle, sistem partileri ile çevre partileri arasındaki ayrımın artık eskisi kadar bariz olmadığı söylenebilir. Diğer yandan, partilere verilen desteğin sosyolojik temelleri, özellikle de merkez-çevre çerçevesine yansıyan laik-dinci ayrımı hâlâ kolayca gözlemlenebilir durumdadır (Çarkoğlu, 2007; Kalaycıoğlu, 2008). ‘Merkez’ dediğimiz yapı, Kemalist laik ilkelere bağlı elit bir asker ve bürokratlar grubu tarafından yönetilen güçlü ve sıkı sıkıya kenetli bir devlet mekanizması olarak düşünülmektedir. Bu yapı, heterojen dağılımlı ve büyük oranda muhalif olan, çoğunlukla köylülerden, küçük çiftçilerden ve esnaftan oluşan, tebaalık eğilimlerinin ve dar görüşlü yönelimlerin açık işaretlerini taşıyan bir ‘çevre’ yapısı ile karşı karşıya gelmektedir (Çarkoğlu, 2007: 255). Bu noktada, son on yıl içinde, Türkiye’deki geleneksel merkezin büyük ölçüde zorlandığı ve Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti tarafından yeniden biçimlendirildiği vurgulanmalıdır. Bu durum, CHP’nin iç dinamiklerine ve Adalet ve Kalkınma Partisi ile olan etkileşimlerine yönelik bir analizi daha da ilginç kılmaktadır.

Tarihsel Arka Plan

Cumhuriyet’in kurucu partisi olan CHP, tarihi boyunca değişik aşamalardan geçmiş ve farklı nedenlerden ötürü övülmüş ya da eleştirilmiştir. CHP’nin kurulma amacı, Osmanlı devlet sisteminden demokratik bir cumhuriyete geçmek için gerek duyulan reformların yapılması ve dönüşümün tamamlanmasıydı. Daha bilimsel, laik, çağdaş, ekonomik ve siyasi bağımsızlığa sahip bir topluma dönüştürülmesi, aynı zamanda da Batı uygarlığının belli değerlerinin ve kurumlarının ülkeye uyarlanması hedeflenmiştir (Ayata – Güneş - Ayata, 2007: 214). Çok partili sisteme geçmeye yönelik iki kısa ömürlü ve başarısız girişim dışın-

da, CHP ilk döneminde (1946'ya kadar) tek partili sistemi sürdürmüştür. Çok partili demokrasiye geçmek her zaman amaçları arasında yer almasına karşılık, büyük bir öncelik taşımamıştır. O dönemde seçmenlerin beklentilerine yanıt vermek yerine, CHP'li seçkinlerce yönetilen, bir tür yukarıdan aşağıya modernleşmenin halkın ve ülkenin çıkarına daha iyi hizmet ettiği düşünülmüştür (Ciddi, 2008: 444). Alternatif partilerin kurulmasına izin verme girişimleri, çoğunlukla cumhuriyet karşıtı grupların siyasete girmeleriyle ve bu yüzden çatışmaların ve sert tepkilerin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Bu, cumhuriyet ilkelerinin çoğunluğunun belirlenip yerleştirildiği ve büyük oranda tarımla ayakta duran bir ülkede, savaş sonrasındaki zayıf ekonominin ayağa kaldırılmaya çalışıldığı bir dönemdi. Dolayısıyla liderler, oldukça sert devletçi stratejiler uygulamaktaydı. Parti, giderek Sovyet sistemini andıran politikalar izlediği, kurumlar kurduğu; elitist olduğu ve idare ettiği toplumdaki uzak kaldığı yönünde eleştiriler almaya başlamıştır. Ama uygulanan ekonomik model, 1929 krizinin etkilerini en aza indirmiş ve kalkınma planı tarım sektörünün büyümesine yardımcı olmuştur.

İsmet İnönü'nün liderliği ile başlayan CHP'nin ikinci dönemi, pek çok açıdan önemlidir: Daha büyük sanayileşme ve girişim sürecinin başlangıcı olan bu dönemde, dikkatlice izlenen politikalar Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmuştur; son olarak ise iç ve uluslararası etmenlerin etkisiyle çok partili sisteme başarıyla geçilmiştir. 1946 seçimi sayılmazsa, 1950'deki bu geçiş demokrasi için büyük bir zafer olmuştur, ancak CHP için bir yenilgidir: CHP seçimlerden Demokrat Parti'nin (DP) ardından ikinci parti olarak çıkmıştır. 1950'ler CHP'nin muhalefet dönemini ve Türk politikasının devletçi modellerden ayrılıp daha liberal ve kapitalist bir modele geçiş sürecini içermektedir. Bu aşamada, CHP, devlet kurumlarıyla sıkı bağları ve belirlenen politikalara güçlü biçimde etki etmesi nedeniyle, siyasi bir parti gibi değil, devletin bir uzantısı olarak görülmekteydi. Modernleşmeci seçkinlerin laikleştirme stratejileri, dini faaliyetleri bastırdıkları gerekçesiyle eleştiriliyordu ve merkez sağ partiler de, karşı stratejilerini sürekli dini öğeleri kullanma yaklaşımı çevresinde biçimlendirmektedirler (Ayata - Güneş - Ayata, 2007: 218). Ancak, 1950 seçimlerini kaybeden ve seçmenlere daha etkin biçimde erişme gerekliliğini fark eden CHP, destekçileri ile yerel düzeyde daha sağlam bağlar kurmak için elitist parti olma niteliğinden sıyrılıp bir çevre partisine dönüşmeye başladı. Bülent Ecevit, 1972'de CHP'nin başına geçtiğinde bu dönüşüm daha da görünür hale geldi ve CHP siyasetin merkez solunda kendisini yeniden konumlandırdı. Ama bu yeniden konumlanma salt CHP'ye özgü değildi. Bu nedenle sağ ile solun ideolojik çatışmaları artarak 1970'lerin kargaşa ortamına katkı yaptı ve bu durum da sonunda darbeyi getiren nedenlerden biri oldu.

CHP bu yıllar içinde, parti örgütlenmesini güçlendirmeye, yerel örgütlere merkezi yönetim içinde hatırı sayılır ölçüde temsil hakları tanımaya, parti içi demokrasiyi güçlendirmeye ve önseçimleri, 2000'lerdeki uygulamalarının aksi-

ne, istisna olmaktan çıkararak kural haline getirmeye çalışmıştır (Ayata - Güneş - Ayata, 2007: 228). Dahası, 1970’lerdeki amaç, işçi sınıfının sendikalaşması ve siyasi konularda aktif kılınmasıydı, ancak 1990’lara gelindindiğinde parti, işçi sınıfı politikalarından uzaklaşacaktı (Ayata - Güneş - Ayata, 2007: 215-6). Amaç, Avrupa’dakilere benzeyen bir sosyal demokrat parti teşkilatı oluşturmak olmuştur. Parti zaten işçi sendikalarıyla, meslek örgütleriyle ve çok sayıda STK ile yakın ilişkiler içinde olan büyük bir üye tabanına sahipti. Örgütün güçlenmesinde payı olan kadın ve gençlik kolları da bu tabana dâhildiler (Ayata - Güneş - Ayata, 2007: 228). Büyük ölçekli sanayi işçileri sivil ve ekonomik hakları için örgütleniyorlar ve hak arayışı için toplu sözleşme görüşmeleri düzenliyorlardı. Bu stratejiler, güç üssünü, merkezden alıp tümüyle çevre parti örgütüne kaydırdı (Ayata - Güneş - Ayata, 2007: 228). Her ne kadar CHP sivil-asker ilişkilerinin somut bir örneği olarak görülse de, askeri müdahaleleri eleştiriyor, özelleştirmeye ise yine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşıyordu.

Türkiye’de 1970’li yıllar, seçim coğrafyasındaki devamlılıkların analizinde iki nedenden ötürü büyük önem taşımaktadır: Birincisi, Türk parti sistemi, bugünkü şeklini o yıllarda, partilerin sağ-sol çizgisinde kendilerini konumlandıklarıyla almıştır. Bu ideolojik bloklar, yıllar içinde çok büyük değişimler geçirmemiş, hatta partiler yok olup yerlerine halefleri geldiğinde bile büyük oranda varlıklarını sürdürmüşlerdir. İkincisi, seçmen tercihinin ideolojik açıdan farklı partiler arasında değişmesi, Türkiye’nin seçim tarihinde son derece seyrek karşılaşılan bir olgudur (Şekercioğlu ve Arıkan, 2008: 218). Downs (1957), ideolojilerin, seçmenlerle basit bir ölçekte bağlar kurmaya yarayan temel mekanizmalar olduğunu öne sürer. Partiler arasında ideoloji anlamında kesin çizgiler olması, karmaşık olmayan politika boyutları yaratır ki, bunlar da seçmenlerin ‘siyasi uyumlaşmalarını’ (*political alignment*) ve eğilimlerin belirlenmesini kolaylaştırır (Hinich ve Munger, 1994). Bireylerin partilerle uzun süre boyunca özdeşleşmiş halde kalması sonucunda ise, ideolojik yaklaşımlar, seçmenlerin belli partilere sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlayan inanç sistemlerine dönüşürler (Converse, 1964). Kişilik, felsefe, ideoloji, cinsiyet, deneyim, din, meslek ve etnik köken gibi etmenlerden köklenen ve bireylerin sosyal çevresi tarafından biçimlenen değerler, bu bireylerin kendilerini uzun vadede hangi partiler ile özdeşleştireceklerinde önemli rol oynar (Zaller, 1991). O halde diyebiliriz ki, partiyle özdeşleşmek (*party identification*) seçim davranışını belirleyen güçlü etmenlerdendir ve bulguların da ortaya koyacağı üzere, bu durum Türkiye örneğinde de son derece geçerlidir (Erişen, 2013).

Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, 1970’lerde (1950’lerden beri ilk kez) iktidara gelmiş ve İslamcı Millî Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurmuştur. Kişisel güç çekişmeleri nedeniyle bu koalisyon uzun ömürlü olamamış, 1974’te sonlanmıştır. Eğer işlemesine olanak tanınsaydı, bu koalisyon Türkiye’de İslam ve laikliğin bugün çok farklı biçimlerde yorumlanmasını sağlayabilirdi. Tıpkı

1974'teki başbakanlığa vekalet krizi gibi, 2001 krizi de Ecevit ile dönemin cumhurbaşkanı arasında benzer bir çatışmadan doğmuştur.

Demokrasinin 1980'de kesintiye uğramasının ardından askerler, Türkiye'nin demokrasiye yeniden hazır olduğuna kanaat getirdiklerinde, 1983 seçimlerine yalnızca üç partinin girmesine izin verdiler. Gerçek anlamda demokratik olan ve partilerin gerçek bir yarışa girdiği seçimler ise, parti yasakları kalktıktan sonra yapılabilmektedir. 1987 seçimleri, önemli siyasi figürlerin siyaset sahnesine geri döndüğü seçimler olmuştur. Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), 1981 yılında kapatılan CHP'nin ardından merkez solda oluşmuş boşluğu doldururken, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) ise merkez sağda Adalet Partisi'nin (AP) halefi olarak siyasal sahneye çıkmıştır. Ancak, yasaklı siyasiler siyasete geri döndüklerinde bu partilerle işbirliğine yanaşmamışlar ve Ecevit, merkez solda Demokratik Sol Parti'yi (DSP), Demirel merkez sağda Doğru Yol Partisi'ni (DYP) kurmuştur. Bu çerçevede, seçim dinamiklerinin analizinde, seçmenlerin konsensusa varamamış olmalarını, partilerin çokluğuna ya da parti sisteminin bölünmüşlüğüne değil, partilerin işbirliğine gitmekteki ve seçim ittifakları kurmadaki başarısızlığına bağlamak gereklidir. Usul ittifaklar seçimlerde daha çok oy anlamına gelecek ve uzun vadede de daha büyük seçmen kitlelerinin daha iyi temsil edilmesine olanak tanıyacaktı. Bu tür ittifaklar, aynı zamanda küçük partilerin büyük partileri yenmek için daha büyük pazarlık gücüne ve koalisyon potansiyeline sahip olması anlamına da gelecekti (Cox, 1987). Sonuçta, merkezdeki bölünmeler giderilememiştir. Hatta 1990'ların değişken koalisyonları yüzünden istikrarsızlaşan siyasi ortamda daha da çoğalmış ve siyasal manipülasyona dayanan (*heresthetics*) siyasetin güçlenmesinde rol oynamışlardır (Riker, 1984, 1986). Daha açık bir ifadeyle, bu durum, yeni politika boyutları ve söylemleri ile seçmen oylarını çekmeye çalışan, kendine yeni hedefler belirlemiş partilerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İslamcı Refah Partisi (RP), merkezdeki çatışmalardan önemli ölçüde yararlanmışlardır.

1991 seçimlerinde Anavatan Partisi'nin aldığı destek, büyük ölçüde, parti liderinin cumhurbaşkanı seçilmesine de bağlı olarak azalmış ve merkez sağın oyları Doğru Yol Partisi'ne kaymaya başlamıştır. İnönü'nün Sosyaldemokrat Halkçı Parti'si seçimlerden üçüncü parti olarak çıkmış ve Doğru Yol Partisi ile koalisyon yapmıştır. Seçimden bir yıl sonra, 1980 öncesi partilerin açılmasına izin verilmesi üzerine, Sosyaldemokrat Halkçı Parti içindeki muhalif bir grup Deniz Baykal liderliğinde yeniden açılan CHP'ye geçmiştir. 1993 yılında, İnönü birdenbire, partiyi şok edecek biçimde siyaseti bırakacağını açıklamıştır. 1995 seçimlerinden hemen önce de Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile CHP birleşme konusunda uzlaşmışlardır. Siyasi merkezin yaşadığı kriz, bu seçimleri Refah Partisi'nin kazanması ile iyice görünür hale gelmiştir. Burada ilginç olan bir diğer nokta, 1995 seçimlerinden önce Demokratik Sol Parti dışındaki tüm partile-

rin karizmatik liderlerini yitirmiş olmasıdır. İdeolojik yelpazenin radikal ucundan bir partinin seçim kazanması, laik grupların ve askerlerin alarma geçmesine yol açmıştır. Doğru Yol Partisi-Refah Partisi koalisyon hükümeti ile Türkiye ilk kez İslamcı bir başbakanla tanışmış ve bu durum Doğru Yol Partisi’nin imajını büyük ölçüde zedelemiştir. Merkez solun oyları Ecevit’in Demokratik Sol Parti’sine kayarken, Doğru Yol Partisi’ne verilen destek, çeşitli yolsuzluk iddiaları, skandallar ve kötü yönetim nedeniyle 1995’den sonra hızla azalmaya başlamıştır. Gittikçe artan kutuplaşma ve siyasetteki bölünme, Refah Partisi karşıtı protesto gösterilerine kadar dayanmıştır. Bunun ardından ordu da işe karışarak, 28 Şubat 1997 muhtırasını yayınlamıştır. Koalisyon dağılmış, Refah Partisi, Anayasa Mahkemesi tarafından, laiklik karşıtı faaliyetler gösterdiği gerekçesi ile kapatılmıştır.

CHP’ye verilen destek ise, 1999 seçimlerinde Demokratik Sol Parti’nin merkez solun oylarının büyük bölümünü alması ve seçimleri kazanması ile birlikte tarihin en düşük düzeyine inmiştir. Demokratik Sol Parti’yi Milliyetçi Hareket Partisi ve Refah Partisi’nin devamı olan Fazilet Partisi izlemiştir. Merkez sağ ise, büyük oranda güç kaybetmiş ve barajı ancak aşabilmiştir. 1999 seçimleri, o döneme kadar ki en yoğun bölünmeyi gözler önüne sermiş ve yüzde 10’luk baraja rağmen, tam beş parti TBMM’ye girebilmişti. CHP ise barajı geçmeye çok yaklaşırsa bile sonunda meclis dışında kalmıştır. En büyük parti olan Demokratik Sol Parti bile toplam oyların yalnızca beşte birini alabilmiştir (Şekercioğlu ve Arıkan, 2008: 216). Burada önemli olan bir diğer nokta şudur: CHP ve Demokratik Sol Parti dahil bütün partiler, 1990’larda ve 2000’lerde yerel parti örgütünün işlevlerini azaltma, üyelikleri denetleme ve parti içi seçimleri kısıtlama (böylece de gücü yerel figürlerden ve çevre kurumlarından alarak merkeze ve lidere kaydırma) yoluyla parti içi muhalefeti en aza indirmeye çalışmıştır (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 228-9).

Yeni koalisyon seçmenlerin 1990’larda şans vermediği Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi tarafından kurulmuş ve başarısız olmuştur. Yaşanan krize pek çok etmen neden olmuştur: Demokratik Sol Parti liderinin kötüleşen sağlık durumu; partilerin içindeki merkezileşme ve bunun neden olduğu toplu istifalar ile hizipleşmeler; hükümetin kendi içinde mutabakata varamaz hale gelmesi; yıkıcı ekonomik kriz ve Fazilet Partisi’nin kapatılması. Fazilet Partisi’nin ardından iki yeni parti doğmuştur: Reformcu liberal söylemi ile Adalet ve Kalkınma Partisi ve geleneksel sosyal muhafazakâr İslamcı söylemi ile Saadet Partisi.

Yakın Zamandaki Gelişmeler

2002 genel seçimi, 1987’den itibaren ortaya çıkan merkez sol ve sağdaki oy bölünmesinin sona erışı ve tekrar birleşme sürecine girişin başlangıç noktası olarak algılanmalıdır. Bu bağlamda 2002 seçimi, Türk parti sisteminde ‘tabanın

geri kaymasının' (*realignment*) yani eski haline doğru dönüşün belirleyici unsurudur. Karizmatik liderlerini ya da liderlerinin siyasi alandaki etkilerini yitirdikleri bu ortamda, eski partiler parçalanarak ve güçsüzleşerek silinmeye yüz tutmuşlardır. Hem Anavatan Partisi'nin hem de Doğru Yol Partisi'nin liderleri 2002 mağlubiyetinin ardından genel başkanlıktan istifa etmişlerdir. Bu, bir yandan o ana kadar var olan partilerin bir krizi haline gelirken öte yandan da tüm parti sisteminin yenilenişine yol açıyordu. Bu seçimler, Türk siyasi tarihinde o güne kadar ki en yüksek 'seçmen oynaklığı' (*electoral volatility*) rakamlarını gözler önüne sermiş ve "meclise ilk kez giren milletvekilleri toplam parlamenter sayısının yüzde 80.5'ini oluşturmuştur" (Sayarı ve Hasanov, 2008: 349). Tablo 1'de, 1999 seçim sonuçları ile yalnızca iki partinin TBMM'de sandalye kazanmayı başarabildiği 2002 seçim sonuçları karşılaştırılmaktadır.

Tabloda görüldüğü kadarıyla, Demokratik Sol Parti oyları CHP'ye geri dönmüş, ancak daha sonraki analizlerde görüleceği gibi, bir miktar Demokratik Sol Parti oyu da yeni kurulmuş olan Genç Parti'ye (GP) geçmiştir. Öte yandan Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Fazilet Partisi'nin oyları ise büyük olasılıkla Adalet ve Kalkınma Partisi ve Saadet Partisi'ne kaymıştır. Görünüşe göre, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni bir yüz ve söylemle ortaya çıkışı, Recep Tayyip Erdoğan'ın karizmasıyla birleşince halkın ilgisini çekmeyi başarmıştı; ancak bazı görüşlere göre de partinin bu başarısında protesto oylarının önemli bir rolü olmuştu. 1994 ekonomik krizinin Refah Partisi'nin başarısına yol açmış olması gibi, 2001 krizinin de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin başarısında etkili olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde, bir önceki dönemde TBMM dışında kalmış olmasının da CHP'nin lehine etki yarattığı varsayılabilir. Çünkü bu nedenle CHP siyaset sahnesinde yaşanan karışıklık ve istikrarsızlıklarla özdeşleştirilmemiştir. Bunun ötesinde, 2002 seçimlerinin hemen öncesinde, yeni bir ekonomik kalkınma programı hazırlamış olan ekonomist ve teknokrat Kemal Derviş'in CHP'ye katılmış olması da partinin yararına olmuştur. Sonraki seçimlerde Milliyetçi Hareket Partisi'nin toparlanarak en güçlü üçüncü parti haline gelmesi dışında, diğer partilerin hiçbiri eski gücüne kavuşmamış ve zamanla siyasi arenadan silinmişlerdir.

2002'den beri, bir ana muhalefet partisi olarak CHP'nin liderleri ve uyguladığı politikalar büyük ölçüde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden ilki ve öne çıkanı, partinin kuruluşundan bugüne din-laiklik eksenindeki ikilemleri çözememiş olması ve çevre'den uzak elitist bir merkez partisi haline gelmiş olması ile ilgilidir. Bunun anlamı, partinin uzun süreden beri seçmenleriyle olan güçlü bağlarını yitirmiş olması; yeni seçmen gruplarını bünyesine çekememesi; değişmeyi başaramayarak durağanlaşması ve de parti teşkilatı içindeki merkez-taban iletişim kanalları arasındaki kopuklukları giderememesidir (Ciddi, 2008: 439, 443). Başka bir eleştiri konusu ise, partinin tarihindeki askeri çevreyle olan ilişkileri-

ne yöneliktir. Tachau’ya göre, Türkiye’de ‘çevre’ye yaklaşan siyasi düzen, askeri darbeler aracılığıyla ‘merkeze’ geri getirilmiştir (Tachau, 2002: 33).

Tablo 1:
1999 ve 2002 Seçim Sonuçlarının Karşılaştırması

Party	1999	2002
CHP	8.7	19.4
MHP	17.9	8.3
ANAP	13.2	5.1
DSP	22.2	1.2
DYP	12.0	9.5
HADEP	4.8	6.2
FP	15.4	-
SP	-	2.4
BBP	-	1.0
GP	-	7.2
AKP	-	34.2
Bağımsızlar	0.9	0.9
Diğerleri	4.9	4.1

Kaynak: TÜİK.

Her ne kadar merkez-çevre yaklaşımı, ağırlıklı olarak kentsel ve elit merkezler ile bunların dışında kalan kırsal bölgeler arasındaki sosyolojik farklılıklar bağlamında incelense de, bunun dışında muhafazakar-modernist, devletçi/elitist-halkçı, askeri-sivil, dinsel-laik, ve zengin-fakir gibi daha derin ayrılıkları da içinde barındırmaktadır. Kent merkezlerine olan ağır göç, açık bir şekilde bazı dengeleri bozmuş ve sosyal kitleler içinde daha heterojen gruplaşmalara neden olmuştur. Ancak bunun dışında, ne merkez ne de çevre kendi içlerinde zamanla değişmemiş monolitik yapılar olarak ele alınamaz. Aynı şekilde, partilerin devletle ve elitlerle olan ilişkileri de zamanla değişime uğramıştır (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 213). Öncelikle, çevre, hep kültürel olarak çeşitlilik gösteren ve sosyal olarak bölünmüş bir yapıdır. Piyasa ekonomisinin bir uzantısı olarak demokrasi ile hızlı sosyo-ekonomik gelişme ve modern popüler kültürün yayılışı, merkez ve çevre bağlarını pekiştirmiş ve elit kültür ile kitle kültürü arasındaki açıklığı aza indirmiştir (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 213). Aslında merkez ve çevre yaklaşımı ve sosyal uçurumlar ile ilgili bütün bu açıklamalar, özünde bireysel düzeyde seçmen tercihlerinin ve davranışlarının anlaşılmasını sağlayacak temeli oluşturmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlar, farklı seçim sonuçlarına göre coğrafi yapıdaki değişiklikleri ya da devamlılıkları göstermesi açısından önemlidir. Buna göre de, partilerin il bazındaki oy dağılımı açık bir şekilde desteğin merkezden mi, çevreden mi geldiğini göstermektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 67).

Bunun dışında, ağır merkeziyetçi yapıdan kaynaklanan parti-içi demokrasi eksikliği; güçlü lider hegemonyası; parti-içi ifade özgürlüğüne karşı toleransın düşük olması; yeni gelen üyelere fırsatların açık olmaması; gençlik ve kadın

kollarının güçlendirilmemesi de CHP'ye yöneltilen eleştiriler arasındadır. Deniz Baykal, özellikle uyguladığı oligarşik yöntemlerden ötürü kınanmıştır. Genel olarak, Türkiye'deki partilerin sergilediği otoriter özellikler, kapalı ve ayrıcalıklı aday seçim mekanizmalarına, devletten gelen gelir kaynaklarına aşırı bağlı olmanın getirdiği kartelleşmeye, parti alt tabakalarının finansal açıdan merkeze olan bağlılığına, kaynakların seçimlerde kazanç sağlamak için kullanılmasına ve partilerin gelir kaynaklarındaki, özellikle bağışlar konusunda şeffaflığın olmayışına bakıldığında iyice belirgin hale gelmektedir (Ayan, 2010: 200). Yasalarla düzenlenen tek tip standartlaşmış parti örgütlenmesi modeli de bu otoriter yapının ve merkezin taban kademeleri üzerindeki sıkı kontrolünün önüne geçememektedir. Dolayısıyla bu yalnızca CHP'nin bir sorunu olarak düşünülmemelidir.

CHP'nin eleştiri alan bu özellikleri, 'müvekkil-vekil teorisi'ndeki (*principle-agent theory*) liderlik sorunları konusuna referansla açıklanabilir. Partinin örgütünün çarpık yapısı ve de gerçek anlamda temsili bir parti haline gelebilmesi için yapılması gereken ideolojik revizyonu gerçekleştirememesi de CHP'nin büyük sorunları arasındadır (Ciddi, 2008: 443-4). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin parlamentodaki çoğunluğu karşısında CHP iyice etkisini yitirmiş, kamu politikalarının şekillenmesinde etkin olamamış, ve Baykal'ın liderliğinde parti, iç çatışmalar ve gruplaşmalar nedeniyle iyice zayıflamıştır (Sayarı, 2007: 202). Buna ek olarak, parti, seçmen desteğini genişletebilmek için yeni seçim stratejileri ve politikaları belirlemede başarısız olmuş, böylece Adalet ve Kalkınma Partisi'ne ciddi bir alternatif olma şansını kaybetmiştir (Sayarı, 2007: 203). Adalet ve Kalkınma Partisi proje bazlı söylemler sunarken, CHP, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin oluşturabileceği tehlikelere odaklanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi 2002'de, düşük katılım sebebiyle geçerli oyların yalnızca üçte birini (bu da toplam oyların dörtte birine denk gelmekteydi) almış olmasına rağmen kritik karar alma aşamalarında muhalefet partileriyle konsensus sağlama yoluna gitmemiştir (Çarkoğlu, 2008: 191).

Partinin ideolojisi de eleştiri alan konulardan biriydi: Baykal önderliğinde lanse edilen 'Anadolu Solu' programıyla CHP, etnik ve dini söylemleri bünyesine katarak Türkiye'ye özgü bir sol çizgi belirleme çabasıyla İslamcı söyleme alternatif bir yol oluşturmaya çalışmıştır (Ciddi, 2008: 445). Öte yandan, partinin solcu imajının pratikte olmayıp sözde olduğu ve aslında özünde yalnızca ulusalcı ve laik bir örgüt olarak kaldığı ileri sürülmüştür. Türkiye'de sosyalist ideolojinin kökeni Avrupa'daki kadar güçlü olamamıştır. Toplumsal refah anlamında ortaya çıkan ihtiyaçlar Türkiye'deki geleneklere yabancı olan ve sermaye ile çatışma içinde olan örgütlü Marksist direnişin kavramlarından çok dini, komüne dayalı, enformel dayanışma ağları tarafından karşılanmaktadır (Ciddi, 2008: 450). Kimlik odaklı siyaset, devlet-merkezci yaklaşımlar, parti aygıtı üzerinde lider egemenliği, iltimas, kayırma, eriyen işçi sınıfı desteği, ideolojik tutarsızlıklar partiyi zayıflatmıştır (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 212). Partinin

ideolojik duruşuyla ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve bunun sonucunda partiye farklı etiketler yapııştırılmıştır: Kemalist cumhuriyetçi bir parti, Kemalist otoriter bir parti, militer elite güçlü ilişkileri olan bir parti, devlet kurmuş elitist bir parti, katılımcı ve temsili demokrasiye önem veren sosyal demokrat bir parti, Baykal’ın ileri sürdüğü gibi Yeni Sol bir parti ve son olarak liberal demokrat bir toplum yaratmaya çalışan bir parti, bu etiketlerden bazılarıdır (Ciddi, 2008: 445). Parti taraftarları ise, CHP’nin halkçılığını işçi sınıfını simgeleyen bir parti; devletçiliğini, refah devleti odaklı bir parti; milliyetçiliğini de modern Batı kültürü seviyesine ulaşmayı hedefleyen bir parti ifadeleriyle tanımlamaktadırlar (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 215).

Günümüzde CHP, profesyonel meslek sahipleri, bürokratlar ve girişimcilerden çok özel sektör yöneticilerinden oluşan üyeleri ile yeni orta sınıfın partisi olarak görülmektedir. Çalışan kadınlar, özellikle de üniversite mezunu olanlar, daha çok CHP’ye oy verme eğilimi sergilemektedir. Buna karşılık, CHP’nin çiftçiler ve kentsel geleneksel orta sınıf desteği genel olarak zayıf kalmıştır (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 214). Seçim stratejilerine bakıldığında ise, CHP’nin ‘seçimsel-profesyonel’ (*electoral-professional*) modelden oldukça uzak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kampanyalarında uzman kadrolardan ve yeni teknolojik gelişmelerden yararlanmayı başaramamış, ülke genelinin ilgisini çekecek söylemlere yer vermemiş, bu yüzden de ‘eski tip’ bir parti olarak algılanmıştır. CHP, liderleri yüzünden değişime açık olmayan ya da değişimi başaramayan, ayrıca liderlerinin de kolayca koltuklarından kopamadıkları bir parti görünümündedir. 2010’da ortaya çıkan bir skandal sonucunda Baykal genel başkanlığı bırakmak zorunda kalmış, yerine Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiştir. Her ne kadar, Kılıçdaroğlu geldikten sonra parti 2011 seçimlerinde oylarını arttırmayı başaramamışsa da, sonuç önceki seçimlerden farklı olmamıştır.

Türkiye’deki parti sistemi ‘egemen parti’ modeline kayıyor gibi görünse de, seçimlerin oynak (*volatile*) doğasının ve bunun getirdiği sorunların sona ermiş olduğunu varsaymak için henüz çok erkendir. 1999 ve 2002 seçimleri bu oynaklığın en çarpıcı örnekleridir. İzleyen seçimlerin sonuçları da bu oynaklık dercesinin hala yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir. Tüm partilerin merkezîyetçi, kurumsallaşamamış ve lidere odaklanmış niteliğinden dolayı zayıflıkları sürmektedir. Bu çerçevede, bir hükümet krizi ya da ekonomik gerileme durumunda seçim oynaklığının potansiyel olarak kuvvetli bir şekilde tekrar ortaya çıkabilme olasılığı oldukça yüksek görünmektedir.

Merkez Solun ve CHP’nin Seçim Coğrafyası

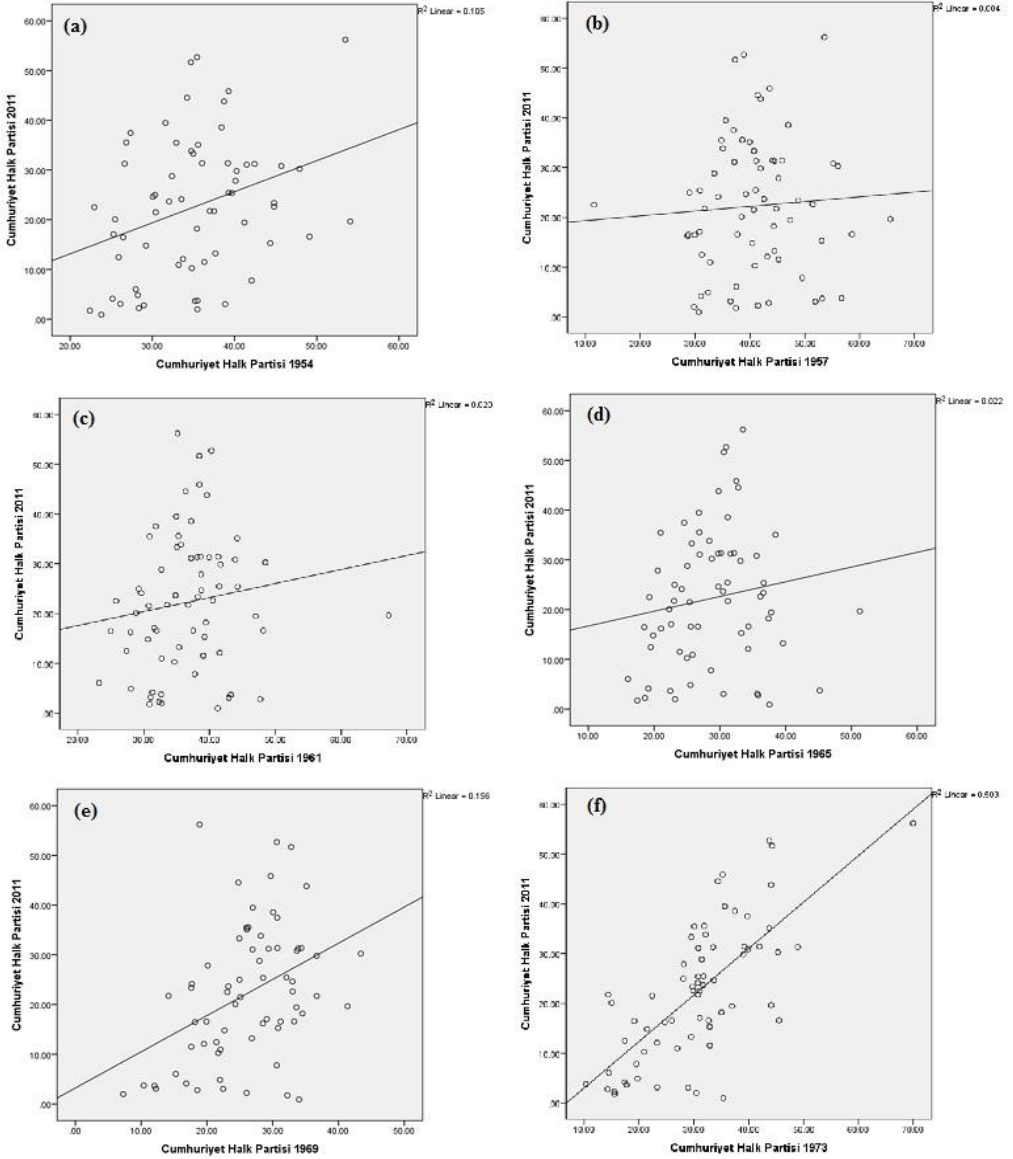
Bu bölümde, farklı yıllara göre CHP’ye olan birikimli düzey (*aggregate level*) desteğin coğrafi dağılımları incelenecektir. Analizde öncelikle zamana yayılmış parti devamlılığı (*party continuity*) ele alınacak ve bu şekilde il bazındaki destek haritasının coğrafi özellikleri ile uzun dönem eğilimleri yakalanmaya ça-

lışılacaktır. Şekil 1'den de görüleceği gibi, CHP'nin geleneksel oy tabanı bugünkü şeklini 1973'ten itibaren almaya başlamıştır. Korelasyonlar 1965'e kadar düşükken, 1969'dan itibaren yükselmeye başlamış ve 1973 seçimlerinden sonra oldukça pozitif bir bağıntı sergilemiştir. Parti için bir dönüm noktası olarak değerlendirilen bu dönemde, CHP, lider değişikliğiyle merkez sola yönelme ve merkezden çevreye geçişle tanımlanan reformcu bir değişim yaşamıştır. Şekil 1'in sergilediği daha önemli bir olgu da, merkez sol seçmen bloğunun o yıllardan bu yana - en azından coğrafi anlamda- nispeten tutarlı ve sabit kalmasıdır. Buna karşılık bir ideolojik blok içinde partiler arasında iç kaymalar yaygın olarak yaşansa da ideolojik bloklar arasında kaymalar nadirdir. 1983 seçimlerinde Halkçı Parti (HP) oyları ile 2011 seçimlerinde CHP oyları arasındaki korelasyonun düşüklüğü 1980 darbesinin etkisi, demokrasiye ara verilmesi, partilerin kapatılmasından ötürü destekçilerin partilerle özdeşleşmesinin (*party identification*) zorlaşması ve son olarak da bir protesto olarak seçimlere katılımın düşmesi ile açıklanabilir (Şekil 1h). Bunun dışında 1991 seçimleri de düşük korelasyonu ile merkez solun oy kalıpları açısından bir istisna oluşturmaktadır (Şekil 1k ve 1l). Dönemin diğer partilerine ilişkin analiz ise, Refah Partisi ile olan eksi bağıntı dışında her hangi bir korelasyona işaret etmemektedir. Katılım oranı incelemeleri de önemli bir sonuca ulaşmamaktadır. 1991 seçimlerinde oy kalıplarını etkileyen en önemli unsur, kuşkusuz Sosyaldemokrat Halkçı Parti içinde oluşan hizbin partiden uzaklaşmaya başlaması ve Demokratik Sol Parti'nin güçlenmesiyle ortaya çıkan merkez soldaki bölünmedir. 1991'de korelasyonlarda çıkan aksamanın bir başka nedeni de seçim öncesinde bazı partilerin yaptıkları ittifaklar, Demokrasi Partisi'nin (DEP) Sosyaldemokrat Halkçı Parti listelerinden seçime girme kararı alması ve bunun bir sonucu olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim coğrafyasını Doğu bölgelerine genişletmesi olabilir. Bu istisnalar dışında, merkez solun seçim coğrafyası ve desteğinin dağılımı sabit kalmıştır. Aşağıda görüleceği gibi, 2000'lerdeki seçimlerin sonuçları da bu bulgulardan sapmamaktadır (Şekil 3 ve 4).

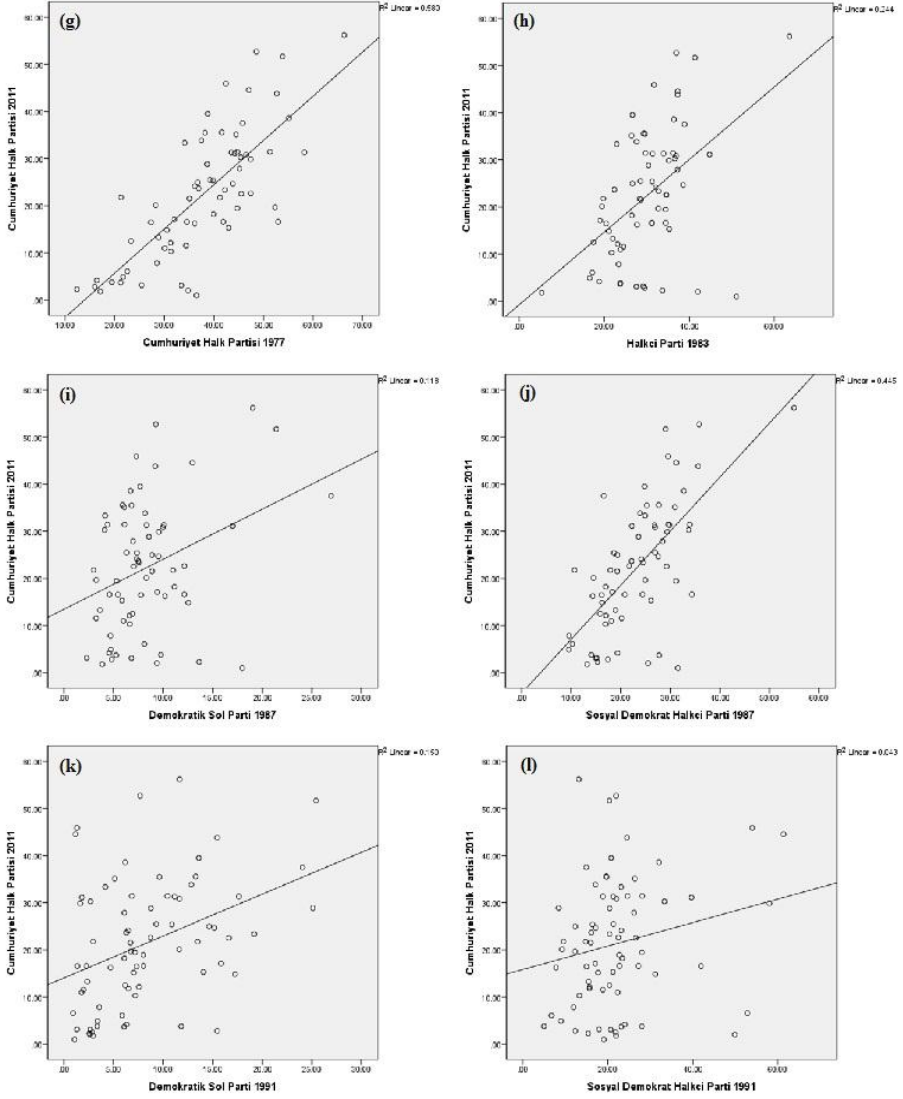
Yakın dönem seçimlere katılıma ilişkin analizde, çok dikkat çekici bir sonuç ortaya çıkmasa da, CHP'nin seçmen çevresinde (*electoral ecology*) bir ölçüde olumlu bağıntı görülebilmektedir (Şekil 2). Genelde katılım oranlarının yüksek olmasına karşılık, CHP ile doğrudan bir ilişki gözlenmemektedir. Başka bir deyişle, katılımın düşük ya da yüksek olduğu illerle, o illerde CHP'nin aldığı oy arasında belirgin bir ilişki görülmemektedir. Genellikle, katılım analizlerinde ortaya çıkan yüksek derecedeki olumlu bağıntılar potansiyel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ne olan bağlılığa ve özdeşleşmeye, olumsuz bağıntılar ise protesto oyu olgularına işaret etmektedir.

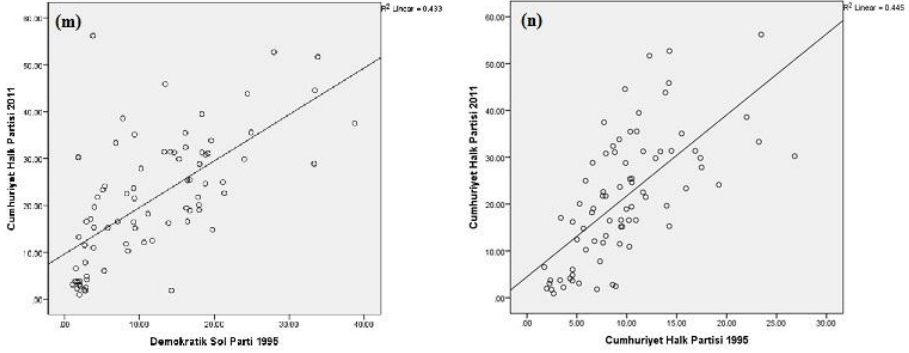
Şekil 1:
CHP Oylarındaki Devamlılığın Dağılım Grafiği (1954-1995 Seçimleri)

Şekil 1:
CHP Oylarındaki Devamlılığın Dağılım Grafiği (1954-1995 Seçimleri)

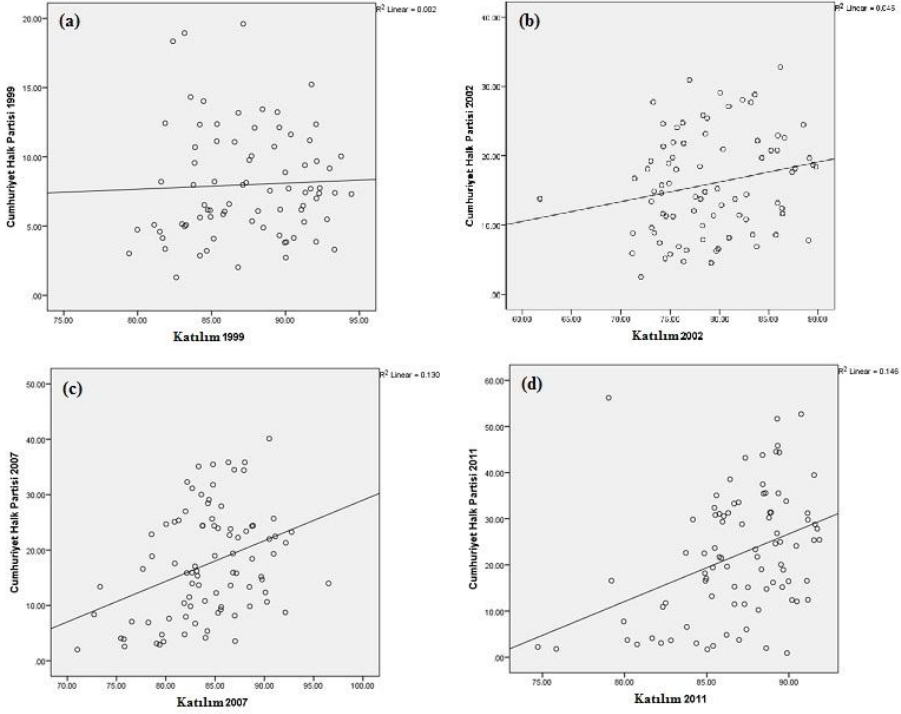

Şekil 1:
CHP Oylarındaki Devamlılığın Dağılım Grafiği (1954-1995 Seçimleri)

Partilerin gerilemesi tezine ilişkin teoriler, gelişmiş demokrasilerde 20. yüzyılın sonlarından itibaren partiye bağlılık, parti etkinliklerine katılım ve üye sayılarındaki ciddi azalmaya dikkat çekmektedir. Siyasete genel anlamda katılımdaki bu düşüş; bir protesto, siyasete ilgisizlik ya da siyasetten soğumanın bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Batı demokrasilerinde bunun nedenleri irdelendiğinde, genç neslin apolitikleşmesi, güçlü partiler arasındaki ideolojik uçurumun yok denecek kadar küçülmesi, büyük partiler dışında siyasi oy alternatiflerinin olmaması, ya da siyasete katılımın seçimler yerine sivil toplum örgütleri gibi farklı kanallara yönelmesi üzerinde durulmuştur. Gelişmekte olan demokrasilerde ise nedenler çok farklıdır: ekonomik krizler, hükümetlerin başarısızlığı, lider sultası, seçimlerde oynaklık, ya da partilerin seçmenlerle olan bağlarının kırılmaşması gibi. Aynı şekilde, Türkiye’de de seçimlere düşük katılım oranları genellikle seçmenlerin hoşnutsuzluğuna, güvensizliğine ve protestosuna eşlik etmektedir. Diğer yandan, bunun tam tersine, kriz durumlarında siyasi sistemi olumlu yönde değiştirme umuduyla katılımında bir artış görülebilir. Yine de, nedeni ne olursa olsun günümüz demokrasilerinin büyük çoğunluğunda, farklı nedenlerden kaynaklanmakla birlikte, seçmenlerin ve parti üyelerinin desteklerinin azalışı (*dealignment*) ya da farklı kanallara yönelimi (*realignment*) yaygınlaşmıştır. Parti desteği ile ilgili süreklilik kalıplarına daha derinlemesine bakıldığında, 2002 seçimleri ilginç sonuçlar vermektedir. CHP, Demokratik Sol Parti ve Genç Parti’nin il bazındaki seçim çevreleri, 1999 sonuçları ile karşılaştırıldığında dikkat çekici korelasyonlar sergilemektedir. Bu da bu partilerin seçim kalelerinin (*electoral stronghold*) benzer bölgelerden çıkması ile açıklanabilir. Şekil 3’e göre, 2002’de CHP ve Genç Parti, 1999’daki Demokratik Sol Parti’nin güçlü olduğu bölgeler ile bir süreklilik sağlamıştır.

Şekil 2:
Katılım Oranı ve CHP Oyları

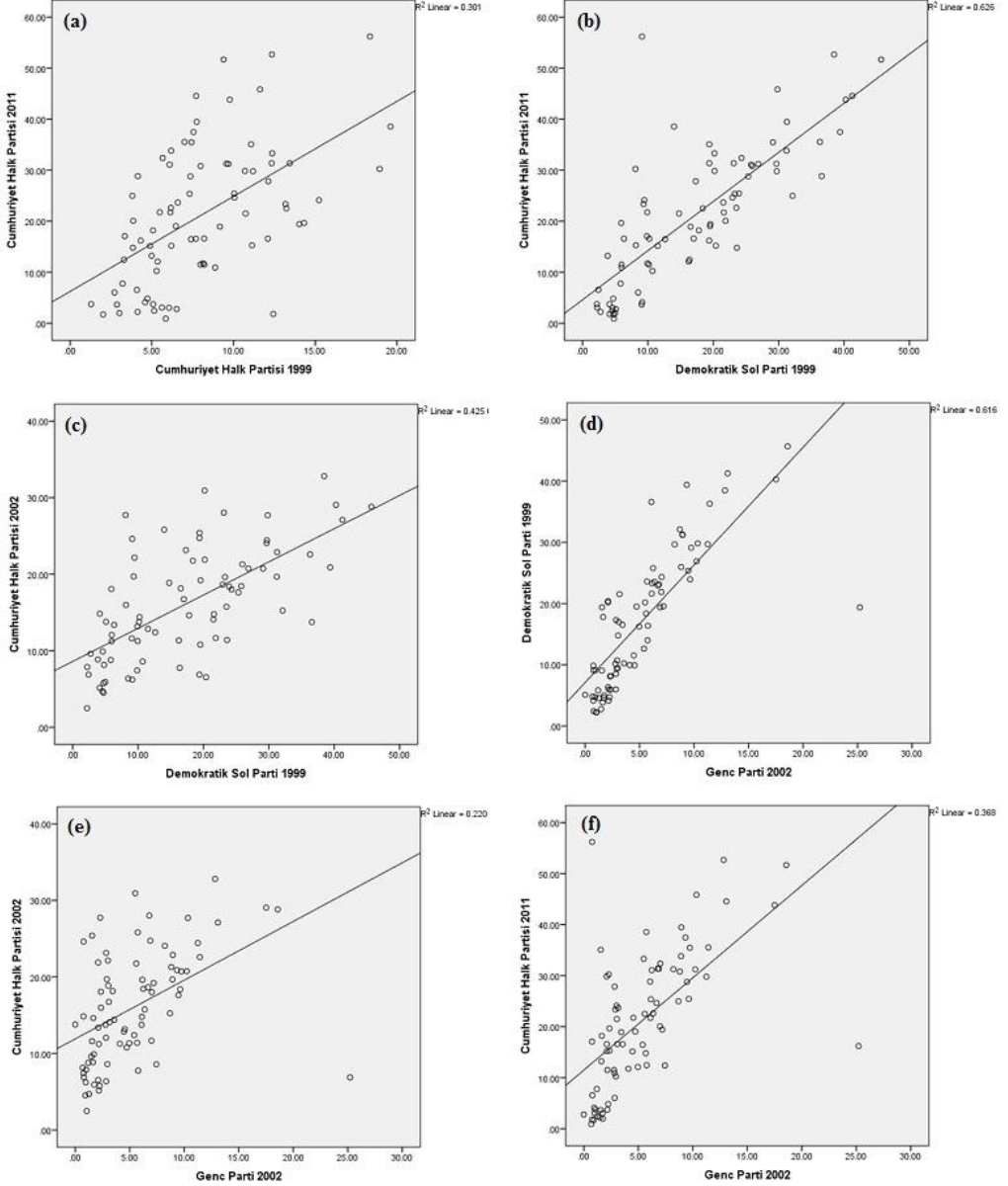
Yukarıda da özetlediğimiz gibi, 2001 ve 2002 yılları arasında ortaya çıkan siyasi ve ekonomik buhranın ve Demokratik Sol Parti'nin zayıf performansı ile merkezîyetçiliğinin seçmenlerde oluşturduğu hoşnutsuzluk büyük ölçekli bir oy kayması yaşanmasına neden olmuştur. O dönemde, yeni kurulmuş bir parti olarak ortaya çıkan Genç Parti - genellikle bir protesto partisi olarak nitelendirilmiştir - seçim barajını geçememiş olsa da, önemli ölçüde oy almayı başarmıştır (yüzde 7.2). Bu, aslında seçmenin mevcut partilere yönelik bıkkınlığına ve de Türk parti sisteminin kırılma noktasına ilişkin en çarpıcı göstergedir. Bütün bunların yanında Genç Parti'nin istikrarlı bir söylemi ya da oturmuş bir örgütü bulunmamaktaydı. Geçmişe dayalı kökleşmiş bir kurumsal yapısı bulunmayan bu parti, 2002 seçimlerinden sonra çok kısa sürede etkinliğini yitirmiş ve 2007 seçimlerinden sonra siyasi arenadan tamamen silinmiştir. Örgütsel ağları çok daha kuvvetli olan CHP, bunu kendi avantajına kullanmayı başarabilmiş ve Genç Parti'nin geride bıraktığı boşluğu doldurmuştur.

Bazı yazarlar, 2002 ve 2007 seçim sonuçlarına bakıldığında merkez sol partilerin oy oranlarında gözle görülür bir düşüş olduğunu, CHP ve Demokratik Sol Parti'nin oylarının önceki yıllara göre yüzde 30 civarından yüzde 20'lere

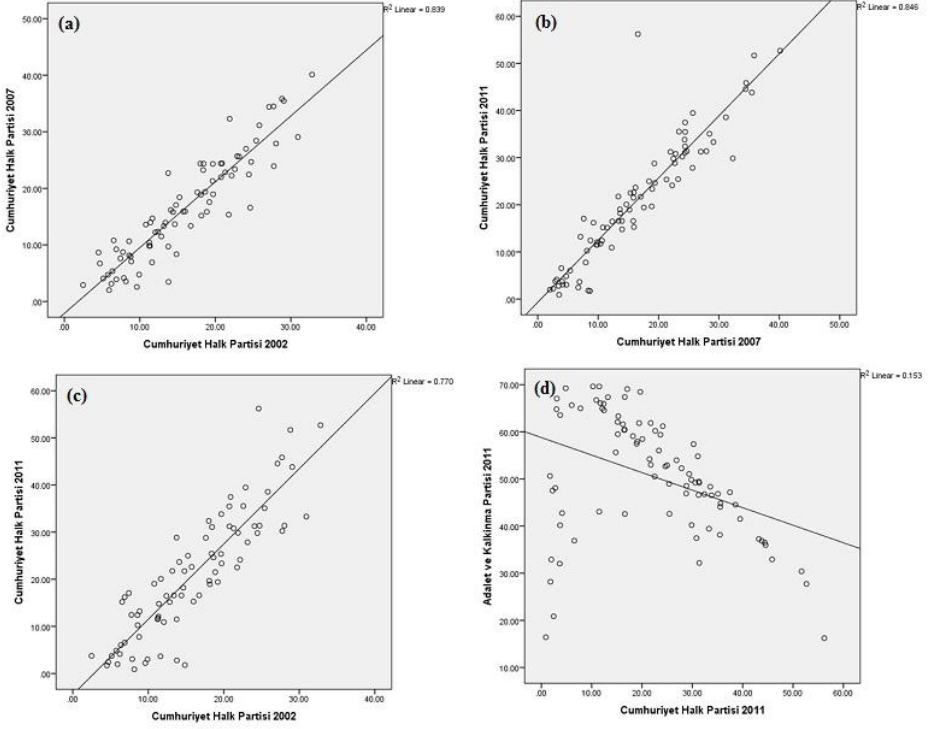
düşüğünü iddia etmektedirler (Şekercioğlu ve Arıkan, 2008: 217). Bu iddia tartışılabilir. Şekil 3d ve 3e’nin gösterdiği gibi, 2002 seçimlerinde merkez solun oylarının bir kısmı Genç Parti’ye geçmiştir. Bunun yanı sıra Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) gibi etnik nitelikleri ağır basan partiler de geleneksel olarak devlet odağının dışında kalan çevrelerden ve sol eğilimli gruplardan oy alabilmektedirler. Bu faktörler göze alındığında, merkez sol oylarının hala yüzde 30 oranına yakın bir noktada seyrettiği düşünülebilir. Stratejik oy kullanma (*tactical voting*) durumlarında, merkez ile radikal sol oylar arasında da gidip gelmeler olabilmektedir. Son dönemlerde daha uçtaki sol partilerin de oylarında bir artış gözlemlenmiş ve bu oylar yüzde 5 civarında sabitlenmiştir (Şekercioğlu ve Arıkan, 2008: 217).

2000’lerdeki CHP oy tabanı incelendiğinde, geleneksel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin milli düzeyde aldığı oy oranının üzerine çıktığı bölgelerde ve illerde (seçim kalelerinde) desteğini korumayı hatta arttırmayı başarabildiği görülmektedir (Şekil 4). Bu artışta son yıllardaki bölünme sonucu ortaya çıkan küçük partilerin (*splinter parties*) ve protesto partilerinin yok oluşunun, daha önceden parçalanmış olan parti sisteminin tekrar birleşiminin (*defragmentation*), CHP’ye alternatif oluşturabilecek rakiplerin olmayışının, merkez soldaki oyların tek çatı altına toplanabilmesinin ve de yeni bir liderin seçilmiş olmasının rolü vardır. Aşağıdaki grafiklerde ‘*r-kare*’ değerinde gözlemlenen artış da CHP’nin oylarını arttırabilmesinin yanında, kendi seçim kalelerinde güçlenebildiğini kanıtlamaktadır. Bunun bir diğer anlamı da, 2002’den beri partinin desteğinin, seçim kaleleri ve seçimlerde geleneksel olarak güçlü olduğu bölgelerin dışına yayılamaması ve yeni seçmen gruplarını kendi bünyesine kazandıramamış olmasıdır. Son olarak, Şekil 4d’den yola çıkarak CHP’nin, Adalet ve Kalkınma Partisi’ne karşı olan oyların hemen hemen tümünü almayı başardığını varsaymak yanlış olmayacaktır. Şekil 4, aslında Türk siyasetinin iyi bilinen bir özelliğini göstermektedir: Partiler kendi seçim kalelerinin dışındaki bölgelere sızıp, yeni seçmenlerin desteğini kazanabilme konusunda büyük zorluklar yaşamaktadırlar ve bu yüzden de kalelerin dışındaki bölgelerde örgütsel olarak zayıf (*organizational vulnerability*) kalmaktadırlar. Buna seçmenlerin tercihlerindeki oynaklık ve parti içi demokrasi mekanizmalarının eksiklikleri de eklendiğinde, en güçlü partiler bile bir seçim anomalisi olarak ani oy kaymalarına maruz kalabilmektedirler. Bu oy kaymaları özellikle kriz zamanlarında, yanlış politikaların uygulandığı durumlarda ya da lider değişikliklerinde ortaya çıkabilmektedir.

Şekil 3:
1999, 2002 ve 2011 Seçimlerdeki Oy Kaymasım Karşılaştırması

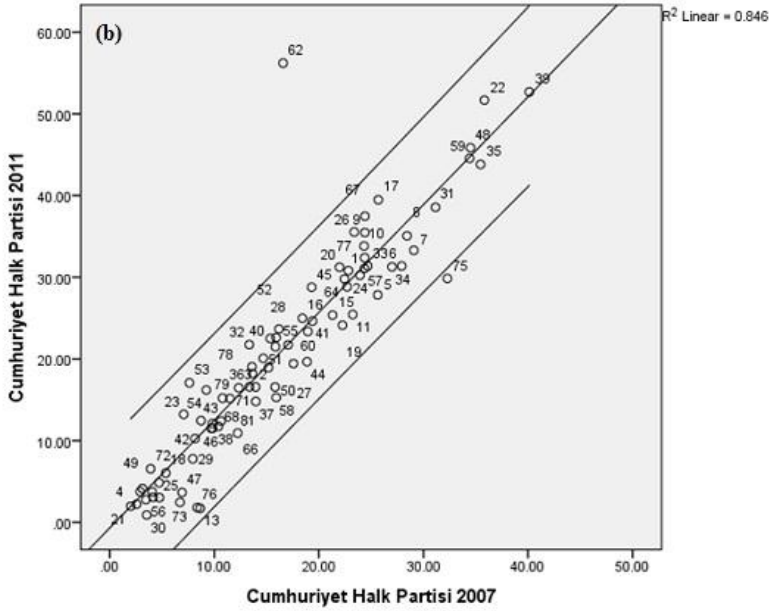
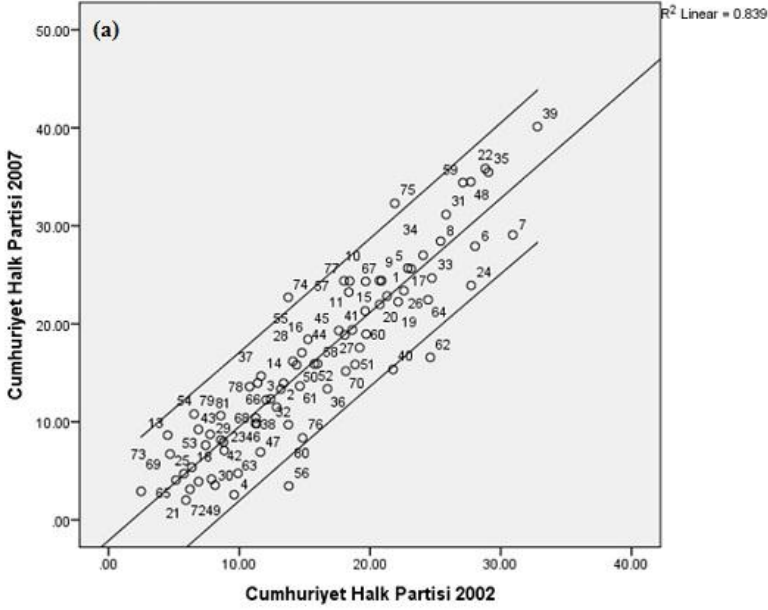

Şekil 4:
2002'den Bugüne CHP Oyları

Son üç genel seçimdeki coğrafi analizlerin yanı sıra, bu seçimlerdeki aykırı değerlerin de incelenmesi gerekmektedir (Şekil 5). Özgün güven aralıklarına bakıldığında bazı illerin CHP için aykırı değer oluşturduğu görülebilmektedir. Bu iller 2002-2007 yılları için Kırşehir, Siirt, Tunceli, Bartın ve Ardahan; 2007-2011 yılları için ise Tunceli ve Ardahan olarak belirlenip coğrafi devamlılığı bozmaktadır. Seçimlerdeki aykırı değerler, genellikle o ildeki ve o seçimdeki adaylarla ilişkilendirilebilmektedir. Mesela CHP örneğinde, en önemli aykırı değeri Tunceli ili oluşturmaktadır. Bu yıllar arasında yaşanan lider değişiminin ve yeni liderin Tuncelili olmasının bunda önemli bir payının olduğu düşünülebilir. Bunun yanında, Tunceli'nin bilindiği gibi, Türkiye'deki en büyük Alevi nüfusuna sahip olması, merkez solda önemli bir seçim kalesi haline gelmesine neden olmuştur. 2002 yılındaki en önemli aykırı değerlerden biri olan Siirt ise, o ilde sonradan tekrarlanan seçimlerden ötürü bir istisna oluşturmıştır.

Şekil 5:
CHP Oylarında Aykırı Değerler

Coğrafi oy kalıpları üzerine yapılmış bazı çalışmaların bulgularına göre, merkez sol Doğu bölgelerde güçsüzleşirken; merkez sağ ve radikal sağın oyları bu bölgelerde üstünlük sağlamayı başarabilmiştir. İslamcı gelenekten gelen partiler ile milliyetçi partiler Orta Anadolu’da temsil gücünü arttırmış ve seçim kaleleri kurabilmiştir. Güneydoğuda etnik partiler ya da bağımsız Kürt adaylar yıllarca başarı sağlayabilmiş ve son olarak da Batı ile kıyı bölgelerde merkez sol partiler etkin olmuşlardır (Çarkoğlu, 2000; Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007; Sayarı ve Esmer, 2002; Şekercioğlu ve Arıkan, 2008). Nüfus ve demografi konusunda mikro düzey çalışmalar, ortalama yaşam süresi, okur-yazarlık, gelir düzeyi, eğitim düzeyi gibi sosyo-ekonomik değerler göz önüne alındığında, Batı Anadolu ve kıyı kesimlerindeki illerin, Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki illere kıyasla çok daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da daha yüksek oranda siyasi parçalanmışlık ve oynaklık gözlenmektedir (Çarkoğlu, 2000: 162-4). Yapılan çalışmalarda, parti tercihini biçimlendiren azınlık hakları, demokratik değerler, reformlara yatkınlık ve tolerans gibi faktörlere bakıldığında sol partilere destek öne çıkmakta; toplumsal değişime karşıtlık, geçmişe özlem, geleneklere bağlılık, ahlaki ve dini değerler konusunda ise sağ partilere destek ön planda olmaktadır (Çarkoğlu, 2007: 263-4). Mezhepsel değerlerin de seçmen davranışında etkili olduğu görülmekte, Alevi seçmen gruplarında sol partilere yönelim gözlenmektedir (Çarkoğlu, 2005: 274).

Mesela 2007’de Batı Anadolu’da, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin en büyük rakibi merkez sol iken, Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde bu MHP’ydi. Doğu Anadolu’da ise DTP kökenli bağımsız adaylar Adalet ve Kalkınma Partisi’ne karşı öne çıkmaktaydı (Şekercioğlu ve Arıkan, 2008: 221). 2002’de, 81 ilde 10’unda CHP birinci sıraya yerleşirken, 2007’de bu rakam 5’e düşmüştü; Adalet ve Kalkınma Partisi ise her ilde başarı oranını yükseltirken, CHP bunu yalnızca 35 ilde başarabilmişti (Ciddi, 2008: 438).

Birçok çalışmada, din unsurunun ve partilere olan bağlılığın (*party identification*) seçmen tercihlerinde en belirleyici faktörleri oluşturduğundan sözü edilmektedir (Tachau, 2000:144; Çarkoğlu, 2005; Kalaycıoğlu, 2007). Bunu ikinci sırada çok yakından, protesto oyu ile ilişki biçimde, seçmenin geriye ve ileriye dönük olarak ekonomik performansı değerlendirışı izlemektedir (Kalaycıoğlu, 2007). Ekonomik değerlendirmeler genellikle, siyasi literatürde protesto oy kullanma ile ilişkilendirilmektedir. Köklü bir tarihsel geçmişi olan CHP için, parti bağlılığı ve parti ile özdeşleştirme gibi olgular oldukça yüksektir. Bulgular da bunu desteklemekte, seçmenlerin ve üyelerin partiyle özdeşleşmesinde, özellikle ailenin en önemli belirleyici olduğu görülmektedir. Bunun ötesinde, CHP seçmenleri için tercihlerindeki en önemli faktör laiklik olarak görünmekte ve araştırma bulgularına göre bu seçmenin ortak başka bir noktası ise ekonomiye yönelik hoşnutsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır (Kalaycıoğlu, 2008: 310). Ayrı-

ca birçok araştırma, çevrenin göreceli olarak daha az eğitilmiş seçmeni ile karşılaştırıldığında, merkezin daha eğitilmiş seçmenlerinin siyasi kurumlara olan güveninin daha düşük, demokrasinin meşruiyetine ilişkin inançlarının daha yüksek, daha az dindar, hoşgörü düzeyinin ise önemli ölçüde yüksek olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Çarkoğlu, 2007: 257). Kırsal kesimlerdeki seçmenlerin ‘güçlü’ bir lideri, askeri yönetim ve otoriteryanizmi daha fazla destekleyici bir tutum sergilemesi, kendilerini siyasal yelpazenin sağ kanadında konumlandırma olasılığını yükseltirken, hükümetin geçmiş ekonomik performansına yönelik eleştirel değerlendirmeleri, kendilerini sol kanatta konumlandırma olasılığını arttırmaktadır (Çarkoğlu, 2007: 257, 263-4).

SONUÇ

Türk siyaseti 1950’lerden beri kutuplaşmanın, bölünmelerin, meclis istikrarlılığının, elitlerin hizipleşmesinin ve dinî-etnik ayrışmaların sancılarını çekmektedir (Aleskerov vd., 2000; Tachau, 2000). Periyodik ekonomik krizler, seçmen tercihlerinde sert değişimler, koalisyon ya da azınlık hükümetleri, milletvekillerinin sıklıkla parti değiştirmeleri, parti liderlerinin parti-içi muhalefete hoşgörüsüzlükleri, işbirliğine yanaşmayan parti politikası, popülist politikalar ve yüksek sayıdaki yeni seçmenin seçimlerde oy kullanmaya başlaması seçim sahnesinin yüksek düzeydeki değişkenliğe yol açmıştır (Sayarı, 2007: 199).

Böyle dinamik bir siyasal ortamda, bu makalenin amacı, birikimli (*aggregate*) bir bakış açısıyla parti sistemindeki devamlılık kalıplarını ve değişimleri analiz etmek ve yorumlamaktır. Türkiye’nin ikinci en büyük ve ana muhalefet partisi olan CHP, son yıllarda kendi içinde reformlar yapmış haliyle, makalenin odak noktasını oluşturmaktadır. CHP’nin konumunu ve merkez solun potansiyelini ortaya koymak, (1) Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, (2) mevcut egemen parti sisteminin ve (3) demokrasi göstergelerinin kavramsal dinamiklerini anlamak açısından kilit bir rol oynayacaktır. Parti sisteminin ve partilerin kendilerinin kırılabilir (*vulnerable*) doğası, ayrıca demokrasideki sorunlar, bu çerçevede içerisinde ele alınmalıdır:

(1) Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2005 sonrası politikalarının güçler birliğine yöneldiği ve genel olarak daha az reformcu nitelikler taşıdığı tartışılmakta, hatta bir başkanlık sistemi kuracak değişimlerin önerilmeye başlandığı görülmektedir (Ayan, 2010). Dahası, partilerde merkezileşme, üyelerin liderlerine fazlasıyla bağımlı olması ve liderlerin parti disiplininin sapan iç muhalefeti ezmeye yönelik uygulamalara yönelmesi parti içi demokrasiye zarar vermektedir. (2) Egemen bir hükümetin olduğu parti sistemleri, özellikle de gelişmekte olan demokrasilerde arzu edilen bir olgu değildir. Bu durum, iktidara gelen partinin toplam oyun yalnızca yüzde 25’ini aldığı durumlarda (2002’de olduğu gibi) demokratik işleyişe daha da zarar verir. (3) Seçimlerin değişken doğasını göz önünde aldığımızda, partilerin kendilerini stabil bir konumda tutmalarının

zor olduğu görülüyor (özellikle de sağlam bir örgüt yapısından yoksunlarsa ve bütünüyle kurumlaşmış olan olgun partilere dönüşümlerini tamamlayamamışlarsa). Seçim barajı da büyük partilerin TBMM’deki sandalye sayısını büyük oranda artırmakta, küçük partileri ise dışarıda bırakmaktadır. Mecliste aşırı ya da yetersiz temsil demokrasinin önündeki bir başka yıpratıcı engeldir.

1990’ların ardından, geleneksel ideolojik çizgiler arasındaki dengede önemli kaymalar gözlenmiştir. 2002 yılına gelindiğinde, merkez sol, sosyal ve ekonomik alanlarla ilgili politikalarında merkez sağa yaklaşmış, merkez sağ ise iyice sağa kaymıştır. Merkez sağın ekonomik açıdan liberal, sosyal açıdan ise muhafazakâr yönelimi, 1980’lerde Anavatan Partisi ile başlayarak dindarlığı ve İslami değerleri de kapsar hale gelmiştir. Günümüzde Adalet ve Kalkınma Partisi, merkez sağdaki temel partilerin yıkılması ile hem İslamcı oyları, hem de merkez sağın sosyal muhafazakâr oylarını toplayan bir ‘şemsiye’ oluşturmayı başarmış görünmektedir. Demokrat Parti’nin (merkez sağ) ve Halkın Sesi Partisi(HAS)’nin (İslamcı) liderlerini de bünyesine katan Adalet ve Kalkınma Partisi, merkez sağdaki birleşmeyi tamamlamıştır. CHP ise merkez solun ve daha az muhafazakâr seçmenlerin oylarını kendinde tutmayı başarmıştır. Seçimler arasında süreklilik yaratamayan orta ölçekli partilerin ve partilerinden ayrılanların oluşturduğu daha küçük partilerin sahneden silinmesi de parti sisteminin bugünkü hale gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Yukarıdaki bulgular, büyük partilerin, coğrafi destek kalıplarından güç aldıklarını ve seçmenler arasında, ideolojik bloklara güçlü bir sadakatin olduğunu göstermektedir. Merkez solun seçim coğrafyası 1970’lerde oluşmuş ve verilen oylar (partiler arasında gidip gelse bile) yıllar boyunca sabit kalmıştır. Son yıllara bakıldığında, az sayıda partinin sistem içinde istikrar sahibi olduğunu görüyoruz. Ama siyasi partilere duyulan güven, parti üye sayıları ve özdeşleşme oldukça düşük düzeylerde kalmaktadır. Tekrarlayan kalıplar partilerin kendi kalelerinde daha iyi seçim sonuçları aldığını, bu yörelerin dışına uzanmayı ve yeni kaleler oluşturmayı ise pek başaramadıklarını göstermektedir. Bu, belli yörelerin partilerin başarı kazanması konusunda büyük önem taşıması ve seçim bölgesi bazlı bir örgütlenmenin, ‘parti kaleleri’ndeki seçmenlerin katılımının artırılabilmesinde (*mobilization*) büyük rol oynaması anlamına gelmektedir. Partilerin tümüyle söz konusu yörelerdeki desteğe dayanmaları ise bu bölgeler dışındaki kırılganlıklarına (*vulnerability*) işaret etmektedir. Türkiye’de seçimlerindeki sert oy kaymalarını hesaba katarsak, bu kırılganlık tüm partiler için ciddi bir tehdit içermektedir. Parti yapılarında, kurumlaşmayı daha çabuk tamamlayacak türden büyük bir reformun gerçekleştirilmesi, söz konusu tehdidin bertaraf edilmesi için gerekli bir ilk adım olabilir. Tüm bunları dikkate aldığımızda, temel demokratik ilkelerden vazgeçmeden ilerleyebilmek için Türkiye’nin belli siyasi faktörleri yeniden değerlendirmesi gerekmektedir. Seçim sisteminde, özellikle de seçim barajı konusunda, bir yeniden

yapılanmaya gitmek; Siyasi Partiler Yasası'nda değişiklikler yaparak yerel parti örgütlerinin mali konularda merkeze bağımlılığını azaltmak ve bir örnek örgütlenme modelini terk etmek; parti içi demokrasiyi geliştirmek için parti örgütlerini baştan yapılandırmak ve liderlerin yönetim gücünü azaltmak; milletvekili gruplarına istikrar kazandırmak ve ayrılıkları engellemek için parti örgütünde iletişimi artırmak; daha geniş seçmen gruplarına hitap edecek stratejiler geliştirmek için parti politikalarını gözden geçirmek. Olası reformlar, yerel seçmen grupları ve partinin daha alt kademelerindeki delegeler/partililer ile daha güçlü bağlar kurulmasına da yarayacaktır.

CHP uzun süredir iktidarda olmamıştır ve partinin sadık destekçileri ve yandaşları ya devlet bürokrasisinden ayrılmışlardır (Ayata ve Güneş-Ayata, 2007: 213). Öyle görünüyor ki CHP, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne rakip olabilmek ve daha büyük seçim başarıları yakalayabilmek için yerel örgütlerini güçlendirmek, yaklaşımlarını netleştirmek ve herkesi kucaklayabilen ve yanına çekebilen inandırıcı bir partiye dönüşmek zorundadır. CHP'de parti içi demokrasiyi güçlendirmeye yönelik olası bir reform partiyi seçim arenasında daha yukarıya taşıyabilir ve 2002'den beri siyasette yıkılmaz biçimde duran egemen parti sistemini değişime uğratabilir. Bunun dışında, eğer herhangi dördüncü bir parti seçim barajını geçmeyi başarırsa dengeler yine değişebilir. Yaygın kanaatin tersine, dördüncü bir partinin başarı kazanması oyların daha da bölünmesi değil, seçmenin Meclis'te daha iyi temsili anlamına gelecektir. TBMM'deki dördüncü parti, tek parti iktidarının aksine, bir koalisyon gereği doğuracaktır. Partilerin bu durumda hükümet kurma konusunda mutabakata varacaklarını varsayarsak, kurulacak olası bir koalisyon, daha nitelikli karar alma süreçleri, meselelerin konuşulup tartışılabildiği bir demokrasi ve genel olarak daha güçlü temsil gibi sonuçlar verecektir.

KAYNAKÇA

- Agnew, John (1996), "Mapping Politics: How Context Counts in Electoral Geography", *Political Geography*, Vol. 15, No: 2, s. 129-146.
- Akarca, Ali T. - Tansel, Aysit (2002), "Economic Performance and Political Outcomes: An Analysis of the 1995 Turkish Parliamentary Election Results", *Paper presented at the Ninth Annual Conference of the Economic Research Forum*, Sharjah, UAE, October.
- Akgün, Birol (2001), "Aspects of Party System Development in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 2, No: 1, s. 71-92.
- Aleskerov, Fuad - Ersel, Hasan - Sabuncu, Yavuz (2000), "Power and Coalitional Stability in the Turkish Parliament, 1991-99", *Turkish Studies*, Vol. 1, No: 2, s. 21-38.
- Ayan, Pelin (2010), "Authoritarian Party Structures in Turkey: A Comparison of the Republican People's Party and the Justice and Development Party", *Turkish Studies*, Vol. 11, No: 2, s. 197-215.

- Ayata, Sencer - Güneş-Ayata, Ayşe (2007), “The Center-Left Parties in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No: 2, s. 211-232.
- Bartolini, Stefano (2002), “Electoral and Party Competition: Analytical Dimensions and Empirical Problems”, Gunther, Richard - Montero, José Ramón Linz, Juan J. (Ed.), *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford.
- Başlevent, Cem - Kirmanoğlu, Hasan - Burhan Şenatalar (2005), “Empirical Investigation of Party Preferences and Economic Voting in Turkey”, *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No: 4, s. 547-62.
- Bulutay, Tuncer - Yıldırım, Nuri (1969), “Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Üzerinde Bir Deneme”, *SBF Dergisi*, Sayı 22, No: 4, s. 7–39.
- Campbell, Angus - Gurin, Gerald - Miller, Warren (1954), *The Voter Decides*, Roy Peterson, Evanston, IL.
- Caramani, Daniele (2004), “The Formation of a European Electorate: Evidence from Electoral Volatility Measures, 1977-2000s”, *Working Papers No: 83*, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, Mannheim University, Mannheim.
- Ciddi, Sinan (2008), “The Republican People’s Party and the 2007 General Elections: Politics of Perpetual Decline?” *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 3, s. 437-455.
- Cizre, Ümit (2008), *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, Routledge, New York.
- Connelly, James (2003), “A Quiet Revolution? The Turkish Election of November 2002”, *Representation*, Vol. 39, No: 4, s. 287-294.
- Converse, Philip (1964), “The Nature of Belief Systems in Mass Publics”, Apter, David (Ed.), *Ideology and Discontents*, Free Press, New York.
- Cox, Gary W (1987), “Electoral Equilibrium under Alternative Voting Institutions”, *American Journal of Political Science*, Vol. 31, s. 82-108.
- Çağaptay, Soner (2002), “The November 2002 Elections and Turkey’s New Political Era”, *Middle East Review of International Affairs (MERIA) Journal*, Vol. 6, No: 4, s. 42-8.
- Çarkoğlu, Ali - Kalaycıoğlu, Ersin (2007), *Turkish Democracy Today*, I. B. Tauris, New York.
- Çarkoğlu, Ali (1997a), “Macro-economic determinants of electoral support for incumbents in Turkey, 1950-1995”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 17, s. 75–96.
- Çarkoğlu, Ali (1997b), “The Turkish General Election of 24 December 1995”, *Electoral Studies*, Vol. 16, No: 1, s. 86-95.
- Çarkoğlu, Ali (1998), “The Turkish Party System in Transition: Party Performance and Agenda Transformation”, *Political Studies*, Vol. 46, s. 544-71.
- Çarkoğlu, Ali (2000), “The Geography of the April 1999 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, Vol. 1, No: 1, s. 149-171.

- Çarkoğlu, Ali (2002a), “The Rise of the New Generation pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey”, *South European Society and Politics*, Vol. 7, No: 3, s. 123-56.
- Çarkoğlu, Ali (2002b), “Turkey’s November 2002 elections: A new beginning?” *Middle East Review of International Affairs (MERIA) Journal*, Vol. 6, No: 4, s. 30-41.
- Çarkoğlu, Ali (2005), “Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of an Alevi-Sunni Cleavage”, *Turkish Studies*, Vol. 6, No: 2, s. 273-92.
- Çarkoğlu, Ali (2007), “The Nature of Left-Right Ideological Self-placement in the Turkish Context”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No: 2, s. 253-271.
- Çarkoğlu, Ali (2008), “Introduction”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 191-195.
- Demirtaş-Bagdonas, Özlem (2008), “The Clash of Kemalism? Reflections on the Past and Present Politics of Kemalism in Turkish Political Discourse”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 1, s. 99-114.
- Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, New York.
- Erder, Necat (1996), *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, TÜSES, İstanbul.
- Erder, Necat (1999), *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni*, TÜSES, İstanbul.
- Erder, Necat (2002), *Türkiye’de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili, 1994-2002*, TÜSES, İstanbul.
- Erişen, Elif (2013), “The Impact of Party Identification and Socially Supplied Disagreement on Electoral Choices in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No: 1, s. 53-73.
- Ergüder, Üstün (1980-81), “Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Sayı 8-9, s. 45-69.
- Esmer, Yılmaz (1995), “Parties and the electorate: A comparative analysis of voter profiles of Turkish political parties”, Balım, Çiğdem vd. (Ed.), *Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s*, E.J. Brill, Leiden, New York.
- Esmer, Yılmaz (2002), “At the ballot box: Determinants of voting behavior in Turkey and Introduction”, Esmer, Yılmaz - Sayarı, Sabri (Ed.), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynn Rienner, Boulder, CO.
- Esmer, Yılmaz (2007), *World Values Survey: Turkey Wave No: 5*, Ann Arbor, MI: World Values Survey.
- Felsenthal, Dan S. - Machover, Moshé (1998), *The Measurement of Voting Power: Theory and Practice, Problems and Paradoxes*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Gençkaya, Ömer Faruk (2002), *Siyasi Devletleşen Partiler – Türkiye’de Siyasi Partilerin Gelir Kaynakları, 1983-1998*, ANSAV, Ankara.
- Goguel, Francois (1951), *Geographie des Elections Francaises de 1870 d 1951*, Colin, Paris.
- Göle, Nilüfer (1997), “Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites”, *Middle East Journal*, Vol. 51, No: 1, s. 46-58.

- Güneş-Ayata, Ayşe - Ayata, Sencer (2002), “Ethnic and religious bases of voting”, Esmer, Yılmaz - Sayarı, Sabri (Ed.), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynn Rienner, Boulder, CO.
- Gunther, Richard - Montero, José Ramón Linz, Juan J. (Ed.) (2002), *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford.
- Hale, William (2008), “The Electoral System and the 2007 Elections: Effects and Debates”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 233-246.
- Heper, Metin (2005), “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 6, No: 2, s. 215-31.
- Heper, Metin - Landau, Jacob M. (Ed.) (1991), *Political Parties and Democracy in Turkey*, I. B. Tauris, London.
- Heper, Metin - Sayarı, Sabri (Ed.) (2012), *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, Routledge, Abingdon.
- Hinich, Melvin J. - Munger, Michael C. (1994), *Ideology and the Theory of Public Choice*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Hirschman, Albert Otto (1970), *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Hotelling, Harold (1929), “Stability in Competition”, *Economic Journal*, Vol. 39, s. 41-57.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1994), “Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990s”, *Comparative Political Studies*, Vol. 27, s. 402-424.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1999), “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the post-Cold War Era”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 20, s. 47-76.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2007), “Politics of Conservatism in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No: 2, s. 233-252.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2008), “Attitudinal Orientation to Party Organizations in Turkey in the 2000s”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 297-316.
- Katz, Richard S. - Mair, Peter (Ed.) (1994), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organization in Western Democracies*, Sage, London.
- Kemahlioğlu, Özge (2012), *Agents or Bosses? Patronage and Intra-Party Politics in Argentina and Turkey*, ECPR Press, Colchester.
- Key, Valdimer O (1955), “A Theory of Critical Elections”, *The Journal of Politics*, Vol. 17, No: 1, s. 3-18.
- Kirchheimer, Otto (1966), “The Transformation of Western European Party Systems”, La Palombara, Joseph - Weiner, Myron (Ed.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton.
- Kitschelt, Herbert (1989), “The Internal Politics of Parties: The Law of Curvilinear Disparity Revisited”, *Political Studies*, Vol. 37, No: 3, s. 400-421.
- Kumbaracıbaşı, Arda Can (2009), *Turkish Politics and the Rise of the Adalet ve Kalkınma Partisi: Dilemmas of Institutionalization and Leadership Strategy*, Routledge, London.

- Laver, Michael - Benoit, Kenneth (2003), "The Evolution of Party Systems between Elections", *American Journal of Political Science*, Vol. 7, No: 2, s. 215-33.
- Laver, Michael - Benoit, Kenneth (2006), *Party Policy in Modern Democracies*, Routledge, London.
- Lewis-Beck, Michael S. - Paldam, Martin (2000), "Economic voting: An introduction", *Electoral Studies*, Vol. 9, No: 2/3, s. 113-121.
- Lijphart, Arendt (1994), *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford.
- Lipset, Seymour Martin - Rokkan, Stein (Ed.) (1967), *Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York.
- Mair, Peter (1997), *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford University Press, Oxford.
- Mardin, Şerif (1973), "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Vol. 102, s. 169-90.
- Mardin, Şerif (1989), *Religion and Social Change in Modern Turkey: the Case of Bediüzzaman Said Nursi*, State University Of New York Press, Albany, NY.
- Michels, Robert (1962 [1911]), *Political Parties: A Sociological Study of the Organizational Tendencies in Modern Democracies*, The Free Press, New York.
- Morlino, Leonardo (1996), "Crisis of Parties and Change of Party System in Italy", *Party Politics*, Vol. 2, No: 1, s. 5-30.
- Onar, Nora (2007), "Kemalists, Islamists, and Liberals: Shifting Patterns of Confrontation and Consensus, 2002-06", *Turkish Studies*, Vol. 8, No: 2, s. 273-288.
- Ostrogorski, Moisey (1962 [1902]), *Democracy and the Organization of Political Parties*, Quadrangle Books, Chicago.
- Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Rienner, Boulder, CO.
- Özbudun, Ergun (2006), "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", *South European Society and Politics*, Vol. 11, No: 3-4, s. 543-557.
- Panbianco, Angelo (1988), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pedersen, Mogens (1979), "The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility", *European Journal of Political Research*, Vol. 7, s. 1-26.
- Powell, G. Bingham Jr. - Whitten, Guy D. (1993), "A cross-national analysis of economic voting: Taking account of the political context", *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No: 2, s. 391-414.
- Prescott, John Robert Victor (1959), "The Function and Methods of Electoral Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 49, No: 3, [Part 1], s. 296-304.

- Przeworski, Adam (1975), “Institutionalization of Voting Patterns, or Is Mobilization the Source of Decay?”, *American Political Science Review*, Vol. 69, s. 49-67.
- Rae, Douglas W. (1967), *The Political Consequences of Electoral Laws*, Yale University Press, New Haven.
- Riker, William (1984), “The Heresthetics of Constitution-Making: The Presidency in 1787, with Comments on Determinism and Rational Choice”, *American Political Science Review*, Vol. 78, s. 1-16.
- Riker, William (1986), *The Art of Political Manipulation*, Yale University Press, New Haven.
- Rose, Richard (2008), “Turkish Voters and Losers’ Consent”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 363-378.
- Rubin, Barry - Heper, Metin (Ed.) (2002), *Political Parties in Turkey*, Frank Cass, London.
- Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sayarı, Sabri (2007), “Towards a New Turkish Party System?”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No: 2, s. 197-210.
- Sayarı, Sabri - Esmer, Yılmaz (Ed.) (2002), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynne Rienner, Boulder, CO.
- Sayarı, Sabri - Hasanov, Alim (2008), “The 2007 Elections and Parliamentary Elites in Turkey: The Emergence of a New Political Class?”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 345-361.
- Şekercioğlu, Eser - Arıkan, Gizem (2008), “Trends in Party System Indicators for the July 2007 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 213-231.
- Şen, Mustafa (2010), “Transformation of Turkish Islamism and the Rise of the Justice and Development Party”, *Turkish Studies*, Vol. 11, No: 1, s. 59-84.
- Şenses, Fikret (2003), “Economic Crisis as an Instigator of Distributional Conflict: The Turkish Case in 2001”, *Turkish Studies*, Vol. 4, No: 2, s. 92-119.
- Shankland, David (2003), *The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition*, Routledge, London.
- Shils, Edward (1961), “Center and Periphery”, *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*, Routledge & Kegan Paul, s. 117-30.
- Shils, Edward (1975), *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, University of Chicago Press, Chicago.
- Siegfried, André (1949), *Géographie électorale de l’Ardèche sous la IIIe République*, Colin, Paris.
- Strøm, Kaare (2000), “Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies”, *European Journal of Political Research*, Vol. 37, No: 3, s. 261-289.
- Tachau, Frank (2000), “Turkish Political Parties and Elections: Half a Century of Multiparty Democracy”, *Turkish Studies*, Vol. 1, No: 1, s. 128-148.

- Tachau, Frank (2002) "An Overview of Electoral Behavior: Toward Protest or Consolidation of Democracy", Esmir, Yılmaz - Sayarı, Sabri (Ed.), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynn Rienner, Boulder, CO.
- Tosun, E. Gülgün - Tosun, Tanju (2008), "Voter Preferences in Izmir from the November 3, 2002 to the July 22, 2007 Elections: Has the Election Map Altered?", *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 2, s. 247-295.
- Tunç, Hakan (2003), "The Lost Gamble: The 2000 and 2001 Turkish Financial Crises in Comparative Perspective", *Turkish Studies*, Vol. 4, No: 2, s. 31-52.
- Tuncer, Erol (1995), *24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi / Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, TESAV, Ankara.
- Tuncer, Erol (1999), *18 Nisan 1999 Milletvekili Seçimleri / Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, TESAV, Ankara.
- Tuncer, Erol (2002), *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877 - 1999)*, TESAV, Ankara.
- Tuncer, Erol (2003), *3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri / Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, TESAV, Ankara.
- Turan, İltar (1991), "Religion and Political Culture in Turkey", Tapper, Richard (Ed.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, I. B. Tauris, London.
- Uslu, Emrullah (2008), "Ulusalçılık: The Neo-Nationalist Resurgence in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 9, No: 1, s. 73-97.
- Ware, Alan (1996), *Political Parties and Party Systems*, Oxford University Press, Oxford.
- Wolinetz, Steven B. (1988), *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*, Routledge, London.
- Yeşilada, Birol A. - Rubin, Barry (2010), *Islamization of Turkey under the Adalet ve Kalkınma Partisi Rule*, Routledge, Abingdon.
- Zaller, John (1991), "Information, Values and Opinion", *American Political Science Review*, Vol. 85, No:4.
- <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>